

KRUPPA TAMÁS

A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605)

Az első lépések Báthory István uralma alatt

A jezsuita rend első megtelepedési kísérlete Nagyszombatban 1561–1567 között különböző, itt most nem részletezendő okok miatt meghiúsult. 1586-ban Rudolf magyar király közbenjárására megkapták a túróci prépostságot, amely kiindulópontját jelentette egy újabb magyarországi megtelepedésnek és terjeszkedésnek.¹ E két magyarországi megtelepedési kísérlet közé esik erdélyi behívásuk Báthory István lengyel király kezdeményezésére. Az alábbiakban a jezsuita rend erdélyi tevékenységének első periódusát tekintem át főbb vonalaiban egészen az 1606. évig.

A Báthoryak, pontosabban a somlyói águk, bár annak sem minden tagja, a katolikusnak megmaradó arisztokraták közé számítottak. A testvérpár, Kristóf és István az irodalomtörténetben is nyomot hagyó módon pártolták az erősen visszaszorult katolicizmust, hatalmas, országrésznyi birtokaikon húzták meg magukat a „rég hit” képviselői, annak ellenére, hogy a János Zsigmond alatt hozott vallásügyi törvények gyakorlatilag megtiltották katolikus papok tevékenységét

¹ PÉTERI János: *Az első magyar jezsuiták (1561–1567)*, Róma, 1963, MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., 2009, 17–29, *Monumenta Antiquae Hungariae III (1587–1592)*, ed. Ladislaus LUKÁCS S. I., Romae 1981, passim.

a fejedelemségben.² A határvidéken, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Bereg és a többi környező megyékben elterülő Báthory-birtokokon kívül csupán Székelyföldön maradtak viszonylag erős pozíciói a katolicizmusnak, hála a ferences rend tagjainak. Báthory Istvánt 1571-ben választották Erdély fejedelmévé, nem konfliktusok nélkül, a zömmel protestáns erdélyi rendek ugyanis nem akartak egy katolikus uralkodót, mivel attól tartottak, joggal, hogy az kísérletet tenne a katolicizmus feltámasztására. Ezért választásuk János Zsigmond kijelölt utódjára, kegyencére és bizalmasára, Bekes Gáspárra esett, aki szoros kapcsolatot tartott fenn Miksa császárral, aki szintén támogatta jelöltségét. Ennek ellenére Báthory került hatalomra, amelynek egyik oka az volt, hogy országrésznyi birtokai a határvidéken feküdtek, a másik pedig kiváló portai politikája, amelynek jóvoltából tulajdonképpen már az erdélyi rendek fejedelmválasztó gyűlése előtt elnyerte a szultáni jóváhagyást és a szerződéslevelet, az ahdnámét, vele együtt pedig a trónt.³

Báthory hatalomra kerülése után alapvetően két célt tűzött ki maga elé: az erdélyi katolicizmus feltámasztását és a törökellenes szent háborút. Mindkettő szorosan egymásba fonódott, és találkozott a Szentszék politikájával, amely a törökellenes harc mellett erőteljesen szorgalmazta a keleti irányban történő missziót, s ez egyszerre jelentette a szkizma, az egyházszakadás megszüntetését és a keleti irányú, egészen Ázsiáig elérő missziót. Ebből a szempontból Erdély ideális színhelynek számított: a nyugati kereszténység peremvidékén egyszerre jelentett védelmet a török ellen, illetve ugródeszkat a pravoszláv világ, főleg a két román vajdaság, valamint a távolabbi déli és keleti területek felé.⁴ Báthory hatalomra kerülésében a pápaság

² *Erdélyi országgyűlési emlékek II. (1556–1576)*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1876, 302–303.

³ KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és reformáció 36). Bp., 2015, 213.

⁴ KRUPPA Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, (Collectanea Vaticana Hungariae 5) Bp.–Róma, 2014, passim.

tehát óriási lehetőséget látott, még ha kezdetben bizalmatlan is volt az új dinasztia iránt, amelynek legfőbb oka az intenzív Habsburg-ellenpropaganda volt, amely, mint fentebb láttuk, a fejedelemség élén saját jelöltjét, Bekes Gáspárt akarta látni. Bekes kísérlete azonban 1575-ben megbukott, ráadásul ezen év decemberében a lengyel rendek Báthoryt választották királyuknak.⁵ Egy éven belül tehát kétszer is érzékeny presztízsveszteség érte a Habsburgokat, Európa akkortájt leghatalmasabb és legbefolyásosabb uralkodó dinasztiáját. Ráadásul e két siker rendkívül népszerűvé tette Báthoryt a magyar nemesség körében, amely benne már az új, eljövendő nemzeti királyság feltámasztóját látta, aki megszabadítja az országot a töröktől és az idegen uralkodóknak tekintett Habsburgoktól.⁶ Érthető, hogy Miksa, majd Rudolf császár Báthory ellenessége, kezdettől fogva meghatározta Báthory István uralkodását, akinek fentebb említett uralkodói programját a magyar királyi trónt birtokló Habsburgok ellenében kellett megvalósítania. Ez természetesen a pápasággal kapcsolatban folytatott politikáját, illetve a Szentszék magatartását is érintette. A pápának azonban tekintettel kellett lennie a császár érzékenységre és érdekeire. Ez mutatkozott meg Báthory első, a katolikus vallás érdekében tett lépése kapcsán, amikor 1575-ben, a jubileumi év alkalmából a római magyar zarándokok gyóntatójaként Rómába került Szántó Arator István jezsuitán keresztül kísérletet tett arra, hogy az erdélyi rekatolizáció ügyének intézményi keretet adjon a Szent-széknél.⁷

Szántó az első magyar jezsuiták egyike volt, és igazi patrióta, aki Julianus barát keleti útját megismételve újra fel akarta keresni Magna Hungariát, a magyarok őshazáját, hogy megtéríthesse a keleten

⁵ Ennek iratait ld. *Báthory István lengyel királlyá választása*, kiad. SZÁDECZKY Lajos, Bp., 1887.

⁶ KRUPPA: *A kereszt, a sas, és a sárkányfog*, 82–85.

⁷ BITSKEY István: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., 1996, 43–50; uő: *Il collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma, 1996, 33–41.

maradt testvéreket.⁸ Rómában pedig Báthory erkölcsi támogatásával a háttérben fejébe vette, hogy külön jezsuita intézményt alapít a magyarok számára, a Collegium Hungaricumot.

A római Collegium Hungaricum létrehozása körüli küzdelmek jól dokumentáltak, ezért részletes tárgyalását nem tartom szükségesnek. Arra utalnék röviden, hogy Szántó Arator István 1578-ban harcot indított annak érdekében, hogy a pápa létesítsen kifejezetten magyarok számára egy jezsuita papneveldét, kizárva onnan a más nemzetiségűeket, főleg persze a németeket, akiket Szántó finoman szólva nem kedvelt. Az ügy rövidesen komoly politikai viharokat kavart, a császári diplomácia mindenáron szerette volna megakadályozni, hogy a magyar pap- és jezsuita-utánpótlás kikerüljön a Magyar Királyság ellenőrzése alól. Törekvéseikben a pálos rend patrónusai is támogatták, akiktől Szántó el akarta vetetni a magyarok római templomát, a Santo Stefano Rotondót, tartozékaival együtt, mivel ez szolgált volna a Collegium Hungaricum anyagi és intézményi alapjait. Az ellenzők közt találjuk Alessandro Farnese bíborost, aki 1568-ban egyszer már megakadályozta egy magyar kollégium megalapításának tervét, és aki most is erre törekedett.⁹ Ráadásul, és ez különösen kínos helyzetbe hozhatta a Szántót hallgatólagosan támogató Báthory Istvánt, a nagyhatalmú bíboros Lengyelország protektora is volt. Ennek ellenére néhány hónapra sikerült felállítani a Collegium Hungaricumot, azonban nem sokkal működésének megkezdése után arra hivatkozva, hogy a neki biztosított 12 helyet sem tudják magyar diákokkal feltölteni, a pápa megszüntette. A megszüntetés mögött azonban, ahogyan a fentebbiekből kiviláglik, politikai okok is voltak. Ennyi ellenféllel nem lehetett megbirkózni; a kollégiumot beolvasztották a Collegium Germanicumba, amelyből így lett Collegium Germanicum et Hungaricum, ahogyan manapság is működik az intézmény Rómában.¹⁰

⁸ KRUPPA: *Tradíció és propaganda*, 33–34.

⁹ *Monumenta Antiquae Hungariae* I (1550–1579), ed. Ladislaus LUKÁCS S.J., Romae, 1969, 646, 684, 911.

¹⁰ A küzdelem dokumentumait ld. MAH I, passim.

Báthory számára, aki semmiképpen sem akarta, hogy Erdélybe az osztrák tartományból küldjenek rendtagokat, ezután csak az a lehetőség maradt, hogy a már korábban, 1575-ben létrehozott lengyel rendtartományból küldessen rendtagokat a fejedelemségbe. Varsóban részletesen értesülhettek Szántó szélmalomharcának legapróbb részleteiről is, ezek alapján pedig felmerült, hogy a németek mellett az olaszok esetleges részvétele is az erdélyi misszióban kellemetlen politikai következményekkel járhat, mivel ők a kelletténél szorosabb kapcsolatban álltak szentszéki megbízóikkal. Az Erdély ügyeibe való beavatkozásukat a király semmi esetre sem tűrhette.

A Collegium Hungaricum tehát beolvadt a Germanicumba, és ez így maradt napjainkig, de ez nem jelentette azt, hogy a magyarországi papképzés kérdése megoldódott volna. Mindenképpen szükség volt arra, hogy a római székhelyű központi szeminárium alá rendelődjenek helyi intézmények, amelyeknek szerepe a papi utánpótlás helyi megszervezése, természetesen ezzel együtt a hitélet felélénkítése, a pap nélkül maradt katolikus hívek hitükben történő megerősítése, illetve a protestáns területekre irányuló térítő misszió megindítása lett volna. A pápai szemináriumok rendszere a katolikus hit terjesztését szolgálta, amely különösen itt, a végvidéken, a latin és görög rítusú kereszténység határán, ráadásul egy protestánssá vált országban különösen nagy fontossággal bírt, ahol a püspökség a gyakorlatban nem létezett, tehát a Tridentinumnak megfelelően képzett papsággal kapcsolatban hozott rendelkezéseit nem lehetett végrehajtani. Hasonló okokból a Lengyel Királyság, illetve annak hűbéres német ajkú területein jelentek meg és terjedtek el ezek a szemináriumok. A szabályok értelmében a fenntartási költséget felerészben a pápa, felerészben a lengyel király állta. Ilyen iskolát akartak tehát felállítani Kolozsváron.¹¹ Mindez ugyanakkor feltételezi a teljesen szétzilálódott erdélyi

¹¹ A pápai szemináriumok ügyéről vö. BALÁZS Mihály–MONOK István: *Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai*. Szeged, 1990. A kolozsvári királyi-pápai szeminárium alapításához ld. a pápa 1583. február 5-én kelt bulláját. *Monumenta Antiquae Hungariae* II (1580–1586), ed. Ladislaus LUKÁCS S. J., Romae, 1976, 386–390.

egyházszervezet restaurációját is. Az erdélyi püspöki szék betöltése erős intézményi támaszt adhatott volna ezeknek a kezdeményezéseknek, sőt fogalmazhatunk úgy is, hogy ennek hiányában – mivel mind a jezsuita kollégiumok, mind a pápai szemináriumok és a püspökség egymást erősítő tényezőként működtek volna – szinte lehetetlennek tűnt a további előrelépés.

A pápai szemináriumok mintája a Collegium Germanicum volt, ami azt is jelentette, hogy működtetésük a világi papság hiányában a jezsuita rendre hárult. A rend, mint ismeretes, 1579-ben települt Erdélybe, három fontos településre, a fejedelmi központba, a katolikus püspökség székhelyére, Gyulafehérvárra, ahol rezidenciát állítottak fel. Az udvarba kerülő Leleszi Jánost a trónörökös, Báthory Zsigmond nevelésével is megbízták. Kollégiumot állítottak fel Kolozsváron, a fejedelemség legnépesebb, legfontosabb városában, az antitrinitarizmus központjában. Az atyák először a Kolozsmonostoron, az egykori konvent épületében kaptak szállást, majd betelepedtek a városba, a Farkas utcába, ahol a kollégiumuk felépült. A harmadik megtelepedési hely Nagyvárad, a fejedelemség fontos adminisztratív-katonai központja volt a három országrész találkozásánál, ahol adatok szerint mintegy 2000 katolikus élt. Itt missziót működtetett a rend.

A szemináriumok rendszerének kiépülésében kulcsszerepet játszott a mantovai származású jezsuita, Antonio Possevino, aki István király mellett tartózkodott, és akit az egyházi ügyek mellett diplomáciai feladatokkal is megbízott. E minőségében küldte a király két ízben is Rettenetes Iván orosz cárhoz, feladata a lengyel–orosz béke elérése volt, de a jezsuita atya ezen alkalmakkor tárgyalt a katolikus hit oroszországi bevitele, illetve az unió, szkizma megszüntetésének ügyében is. Possevino némileg el akarta választani a rendtől a szemináriumokat, ezért arra tett javaslatot, hogy a kollégiumok megjelölt célja az alsópapság képzése legyen, ahol a növendékeknek csak annyit tanítanak meg, ami a papsághoz feltétlenül szükséges, ugyanakkor elvárás volt, hogy a növendékek ne húzódozzanak attól, hogy papok legyenek. A gazdasági ügyeket pedig világi prefektusra bízta volna:

ez utóbbi javaslatát nem fogadták el, azonban a rendi vezetés a többire áldását adta. Azt is elfogadták, hogy az intézmény nyitott legyen a protestáns szülők felé, sőt arra helyezzen hangsúlyt, hogy elsősorban az ő gyerekeiket részesítsék előnyben. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a Tridentinum rendelkezései alapján létrehozandó püspöki szemináriumokat a katolikus szülők gyermekei számára tartsák fenn, valamint úgy vélték, hogy ezáltal elkerülhető, hogy a püspökök arra hivatkozva, hogy a jezsuiták által üzemeltetett pápai szemináriumok, amelyek finanszírozása, mint láttuk, nem az egyházmegye költségvetésének terhére történt, elegendők a papképzésre, és esetleg kibújjanak a szemináriumok felállításának kötelezettsége alól.¹²

1579-ben Possevino bábáskodásával először Braunsbregben és Olmücben jött létre egy-egy ilyen szeminárium, az előbbi céljai között a fentebb mondottak értelmében svéd és finn papok képzése is szerepelt, míg az olmüccinek Magyarország és a török hódoltsági területek papokkal való ellátását is magára kellett vállalnia. Végül XIII. Gergely 1583. február 5-i alapítólevelében rendelkezett egy pápai szeminárium megalapításáról Kolozsváron. Az ötlet szülője érdekes módon nem is Báthory István, hanem testvére, Báthory Kristóf erdélyi vajda volt, aki nem sokkal a jezsuiták Erdélybe települése után, 1579 végén tett javaslatot, Sunyer lengyelországi jezsuita tartományfőnökkel karöltve, éppen a braunsbergi és olmüci példákra hivatkozva egy hasonló intézmény felállítására. István király csak ezután, az ötletet felkarolva és beleegyezését adva tette lehetővé a szeminárium megalapítását. Igaz, ő eredetileg két szeminárium létrehozását szeretne volna, egyet tudniillik a nem nemesek, egyet pedig a nemesek számára, valamint mindezt össze akarta kapcsolni az erdélyi püspök kinevezésével. Abban reménykedett, hogy ha részben pápai pénzből oldja meg a papnevelést, akkor az erdélyi rendek nem fognak annyira ellenállni a katolikus egyházi javak visszaszolgáltatásának. Végül mindkét tervet ejteni kellett, a kolozsvári szemináriumnak új épületet kellett

¹² BALÁZS–MONOK: *Pápai szemináriumok*, 8.

emelni, mivel a város által rendelkezésre bocsátott épület a jezsuiták szerint istállóknak sem lett volna jó, míg a rend által kiszemelt egykori domonkos kolostort, amely az antitrinitáriusok kollégiumának adott helyett, természetesen nem akarták rendelkezésre bocsátani, és a király sem akart tengelyt akasztani emiatt a várossal.¹³

Az erdélyi püspökség ügye

A pápai kollégiumok alapítása mellett, mint fentebb már utaltam rá, a Szentszék a rend segítségével felkarolta az erdélyi püspökség restaurációjának az ügyét is. Forrásaink arra utalnak, hogy Báthory míg a jezsuiták által irányított és működtetett pápai szemináriumok és a püspökség ügyét megpróbálta összekapcsolni, ami mellett praktikus és politikai okok szóltak, addig a püspök személyének a kérdését élesen el akarta választani a jezsuita rend ügyétől. Erre utal például az, hogy a rendből nem akart senkit a püspökség élére állítani. A püspökség, miután birtokait szekuralizálták, és Erdélyben teret nyert a protestantizmus, a gyakorlatban nem működött. Bornemiszsa Pál nem tudta püspöki teendőit gyakorolni, az 1556. évi kiutasítás miatt kénytelen volt egyházmegyéjét és egyúttal a fejedelemség területét is elhagyni. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Róma lemondott volna ennek a nagy kiterjedésű és nagy múltú püspökség hierarchiájának az újjászervezéséről. Báthory hatalomra lépte természetesen óriási lehetőséget jelentett. Püspökkinevezési joga a mindenkori magyar királynak, a mi esetünkben a Bécsben székelő Habsburguralkodónak volt, ez azonban a kisebb problémát jelentette, mivel könnyedén ki lehetett kerülni egy segédpüspöki kinevezéssel; a nehezebb kérdést az jelentette, hogy Báthory egyrészt hajlandó-e a püspökség szekuralizált javainak visszaszolgáltatására, mivel e birtokok tetemes részét éppen a fejedelmi hatalom szekuralizálta, és amelyek az erdélyi fejedelem hatalmának egyik legfontosabb gazdasági alapját

¹³ BALÁZS–MONOK: *Pápai szemináriumok*, 9–10.

jelentették, másrészt Róma hajlandó-e elfogadni a püspökkinevezési jogát. Úgy tűnt, Báthory egyikbe sem hajlandó beleegyezni.¹⁴

Az erdélyi püspökség újra középpontba való kerülésének egyszerű oka volt: 1579 végén elhunyt az agg Bornemissza Pál, elhárult tehát az akadály a püspöki méltóság betöltése előtt. Ugyanekkor bukant fel, mint korábban utaltam rá, a lengyel király környezetében Possevino jezsuita atya, aki a király 1586-ban bekövetkező haláláig igen fontos szerepet játszott Báthory Istvánnak az orosz cárt és a Habsburg-császárt érintő diplomáciai manővereiben, valamint azokban a törekvésekben, amelyek arra irányultak, hogy a fejedelemséget visszavezessék a katolikus államok közösségébe.¹⁵ Ezért nem meglepő, hogy a király bizalmasának számító Possevino és rajta keresztül a jezsuita rend az erdélyi katolikus egyházi hierarchia helyreállításával kapcsolatban is kezdeményezően lépett fel. Possevino már 1581-ben szorgalmazta, hogy küldjenek a fejedelemségbe egy apostoli nunciust, aki ott-tartózkodása alatt papokat szentelne föl, és az ifjú fejedelem környezetében tartózkodva segíthetné, tanácsot adva neki. A nunciusnak többek közt még az lett volna a feladata, hogy felmérje a terepet egy később érkező püspök számára.¹⁶

Possevino püspöknek a Rómában is igen jól ismert Stanislaw Reszka warmiai kanonokot és királyi titkárt javasolta.¹⁷ Reszka nevéhez fűződik egy Báthory István tetteit népszerűsítő mű római kiadása, amely 1582-ben jelent meg *De rebus gestis...* címen.¹⁸ Fontos szerepet játszott tehát a lengyel király elképzeléseiben, valamint jó kapcsolato-

¹⁴ Erről részletesen KRUPPA Tamás: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 2002/1–4., 39–74.

¹⁵ Itt csak egy a király és Possevino kapcsolatát korabeli dokumentumokkal bőségesen illusztráló munkára utalok: P. PIERLING S.J.: *Bathory et Possevino. Documents inédits sur sur les rapports du Saint-Siège avec les slaves*. Paris, 1887.

¹⁶ Vö. Possevino 1581. október 8-án Wujek kolozsvári rektornak írt levelét: MAH II, 214–215.

¹⁷ MAH II, 269–270.

¹⁸ Stanislaus RESCA: *De rebus gestis Stephani regis, Romae*, 1582.

kat ápolt a humanista világ több jeles képviselőjével.¹⁹ Possevinónak még arra is gondja volt, hogy megnevezze azokat a jövedelemforrásokat, amelyekből egy állandóan Erdélyben székelő püspökséget fent lehetne tartani. Az új püspöknek először egyházfegyelmi és bírászkodási ügyekben kellett volna eljárnia, amelybe beletartozott a házasságok megáldása, de a vegyes házasságok kényes kérdése is. Fellépését a királlyal való egyeztetés előzte meg. Minden bizonnyal ennek eredménye Báthory 1583. január 28-án Niepolomicében kelt oltalomlevele az erdélyi katolikusok részére. Kiadására az irat megokolása szerint azért került sor, mert az eretnekek kezükbe kaparintották az egyházi bírászkodást is, és a katolikusok kárára gyakorolják. Ezt a gyakorlatot kívánta megszüntetni a király; igen jellemző érvelése, amely eszünkbe juttatja a felekezetek szervezeti elkülönítését célzó erőfeszítéseket: „...úgy igazságos, ha a katolikusok közt katolikus, eretnekek közt eretnek gyakorolja az egyházi bírászkodást”.²⁰

Possevino az egyházszervezet gazdasági alapjául Enyed városának és tartozékainak jövedelmeit megfelelőnek ítélte a katolikus püspökség ellátására, mivel azokból véleménye szerint évi négy-ötezer forint is befolyt volna.²¹ Enyed egykor egyházi birtok volt, amely Fogarassal kb. egy időben Bekes Gáspár kezére került, akitől Báthory elkobozta.²²

Reszka személyét azonban végül ejtették, nem kétséges, hogy a származása miatt: erre utal Possevino egy levele, amelyben azt olvashatjuk, hogy személyét nehéz lesz elfogadtatni az erdélyiekkel.²³ A király azonban nem szándékozott idegent ültetni a püspöki székbe, ráadásul a jelöltje is megvolt unokaöccse, Báthory András személyé-

¹⁹ HORN Ildikó: *Báthory András*, Bp., 2002, 60–61.

²⁰ „...aequum sit ut catholicus inter catholicos, sectarius inter sectarios suos ecclesiastiam suam iurisdictionem exercent.” MAH II, 378.

²¹ Uo.

²² *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-românești II* (573–1584), ed. Andrei VERESS, București, 1930, 31–32.

²³ MAH II, 269–271. Reszka erdélyi útját a király a már jól ismert érveléssel hátrította el: igen nagy zavart idéznének elő, ha a protestáns Erdélybe egy idegent neveznének ki a püspökség élére. MAH II, 365–366.

ben.²⁴ Ez a közzjáték beszédesen árulkodik arról, hogy a király álláspontja nem változott, továbbra is kategorikusan visszautasított minden olyan, a Szentszéktől és a jezsuita rendtől származó elképzelést, amely nem erdélyi vagy magyar, hanem idegen származású egyházi férfit akar a püspöki székbe helyezni.

Báthory István azt remélte, hogy az általa egyházi pályára szánt András, akit 1583-ban Rómába küldött, nemcsak karrierjét fogja elindítani, hanem rajta keresztül meg tud egyezni a Szentszékkal a törökellenes háború és Erdély további rekatolizálásának részleteit illetően is. András arra szemelte ki, hogy családi és vallási ügyekben tartsa Rómával a kapcsolatot, tehát afféle bíboros protektorként tevékenykedjen. Unokaöccse első római időzésének részleteit Horn Ildikó foglalta össze,²⁵ ezért ennek tárgyalásától eltekintek, arra azonban felhívom a figyelmet, hogy András Rómában megpróbálta újra elővenni a Collegium Hungaricum ügyét. Két évvel korábban ugyanis a pápa, eredeti szándékai szerint nem véglegesen, hanem csak időlegesen, egyesítette a magyar kollégiumot a Germanicummal. Maradt tehát némi remény arra, hogy elérjék a Collegium Hungaricum újbóli függetlenítését. András tett egy utolsó kísérletet a pápánál, aki előtt hasonló érvekkel próbált operálni, mint annak idején Szántó: a németek és a magyarok tűz és víz, semmiképpen sem képesek megférni egy intézményben.²⁶ Törekvéseit azonban nem koszorúzta siker, a Szentszék végérvényesen döntött arról, hogy megszünteti a magyar intézmény önállóságát. Ez azt jelentette, hogy az erdélyi jezsuiták „utánpótlása” a német vagy a lengyel rendtartományon keresztül történik a jövőben. A döntés kétségkívül a Habsburgok diplomáciai győzelme volt, Báthorynak azonban sikerült elérnie, ezúttal sem Rómában, hanem Rómánál, hogy Rudolf ne támasszon akadályt az

²⁴ Vö. MAH II, 366. Bolognetti egyébként nem tartotta időszerűnek a püspökség felállítását. Uo. 298.

²⁵ HORN: *Báthory András*, 92–97.

²⁶ MAH II, 543.

erdélyi püspökség betöltését illetően, vagyis hogy mondjon le Erdélyt illető püspök kinevezési jogáról.²⁷

Possevino 1583 tavaszán hathetes erdélyi és felső-magyarországi missziós körutat tett, amelynek eredménye több jelentés és egy vallás ügyében írt memorandum volt a rendfőnököknek.²⁸ A vizitáció legmaradandóbb emléke mindazonáltal *Transilvania* című műve volt.²⁹ A mű megírására és sajtó alá rendezésére igen fontos időszakban került sor. Possevino benne összegezte mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket felső-magyarországi és erdélyi körútja során szerzett. A kötet, amely a *Transilvania* címet viseli, amellet, hogy Possevino szándékai szerint az olasz közvéleményt tájékoztatta egy távoli, egzotikus, az anyaszentegyház kebelébe visszatérni szándékozó országról, ugyanakkor adatgazdag pillanatfelvétel az erdélyi viszonyokról, amely afféle mit kell tudni kézikönyvként szolgált Erdély leendő, magyarul nem beszélő, tehát az ottani viszonyokat nem ismerő püspöke, illetve helyettese számára.³⁰ Tehát nemcsak adatoknak és javaslatoknak igen értékes kincsesbányája, hanem értékes leírást ad a 16. század vége Erdély népeiről, természeti környezetéről, városairól. 1583 tavaszán megejtett körútjával, majd könyvével, a *Transilvaniával* elvégezte annak az apostoli nunciusnak is a feladatát, akinek Erdélybe küldéséről már két évvel korábban is szót ejtett leveleiben, és akit Reszka személyében vélt megtalálni.

A prágai udvar persze nem sokáig tűrte Possevinónak a felső-magyarországi katonai kormányzattal és a terület rekatolizációjával kap-

²⁷ FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Bp., 1895, 290–292 és MAH II, 400.

²⁸ A leveleket vö. MAH II, 402–404, 406–413, 453–457, 469–471.

²⁹ HORN: *Báthory András*, 83–84.

³⁰ Horn a törökellenes háborúval kapcsolatos nézetkülönbségeket nevezi meg legfőbb okként, amely a bíborosi kinevezés késlekedésében közrejátszott. HORN: *Báthory András*, 76. Ugyanakkor a püspökséggel kapcsolatos problémák, hatásköri viták, valamint a Habsburgok ellenállása inkább játszhattak döntő szerepet abban, hogy Báthory András bíborosi kinevezése hosszú hónapokat késett.

csolatos újabb és újabb ötleteit: a *Transilvania* korrektúra példányát a Prágából érkező panaszok hatására visszavonták a nyomdából és a levéltár mélyére süllyesztették.³¹

A *Transilvaniában* olvasható gondolatok megjelennek az egy évvel korábban, 1582-ben Velencében a dózse és a szenátus számára papírra vetett *Discorsiban*, amelyben Possevino kifejtette vízióját egy nagy törökellenes háborút illetően. Ennek most a minket érdeklő egyik pontja igen érdekes javaslatot fogalmazott meg: mivel Possevino szerint a török elleni háborút csakis megfelelő módon, azaz mind testileg, mind lelkileg jól felkészített katonákkal lehet megvívni, azt javasolja, hogy e célból alapítsanak katonai kollégiumokat, amelyekben a hit dolgai mellett az ifjakat a hadi diszciplínára is oktathatják. Ezekre azért is szükség lenne, hogy ne válhassanak renegáttá, mint a híres olasz származású Cicala pasa, akinek a családja keresztény maradt és most is Itáliában él. Az egészet jezsuita szemináriumok mintájára képzelte el, ahová sok nem katolikus nemes is beadja a fiát. A katonai szemináriumok magukhoz vonzhatnák az északi nemesség fiait is, ahogyan a tudományokban most is teszik az itáliai egyetemek, ahol egyrészt megismerkedhetnek sok egyéb nációval, másrészt a katolikus hittel.³² A szemináriumok a latin kereszténység végvidékén hálózatszerűen épültek volna ki, mintegy védővonalként a Lengyel Királyság és az Erdélyi Fejedelemség török birodalommal érintkező

³¹ ANTONIO POSSEVINO: *Transilvania 1584* (Fontes Rerum Transilvanicarum 3), ed. Andrea Veress, Budapest 1913, 209. A műről legutóbb: DÓBÉK ÁGNES: Possevino-kutatások a római jezsuita levéltárban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014), 863–868.

³² PIERLING: *Bathory et Possevino*, 186–191. A katonai kiképző intézmények témája előkerül az állandó hadsereg gondolata kapcsán Baranyai Decsi János *Orációjában* is. Vö. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN–VARGA ANDRÁS; TAR IBOLYA (ford.): *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II., Szeged 1990, 92, 94, 96. Tőle vette át a tervet a németellenes kirohanások mellőzésével zalánkeméni Kakas István kolozsvári polgár, akit mind Báthory Zsigmond, mind Rudolf császár diplomáciai misszióval bízott meg. A szöveget ld. BAV Ottob. Lat. Vol. 2421/2, fol. 626r, 627r–636v, ill. KRUPPA: *Tradíció és propaganda*, 181.

határvidékén. Így a törökellenes liga vagy unió gondolata már igen korán gyökeret eresztene a lelkekben. Anyagi alapjait a nemesség teremtené elő, amely a sok haszontalan és költséges passziója helyett a szent ügy érdekében hozna áldozatot. A szemináriumok másik fedezete a bennük folyó aszketikus életmód lett volna, mely a jezsuita szemében elsősorban a mértékletes táplálkozásban és a földön való alvásban testesült meg.

Ezekből az elképzelésekből is kiviláglik, hogy Possevino nem éppen olyan típusú szemináriumok létrehozását javasolta, legalábbis ebben a tervezetében, mint amilyenek a Lengyel Királyságban, valamint az Erdélyi Fejedelemségben létrejöttek.

Az Erdélyben felállítandó katolikus oktatási intézményrendszert mindazonáltal egy egyetem alapítása koronázta volna meg. A magyar királyok egyetem alapításai sajnos nem bizonyultak tartósnak, így a 16. században a többi kelet-közép-európai királyságtól eltérően Magyarországon nem volt egyetem. Ezt a hiányt akarta pótolni Báthory, aki az intézményt Kolozsváron kívánta megalapítani. Az egyetem ügyének kérdése máig vitatott, és mivel a kérdést újabban több tanulmányban is tárgyalták,³³ ezért itt csak összefoglalnám a kérdéskört: az egyetem alapító okiratainak tartott 1580-ban, illetve 1581-ben kibocsátott királyi oklevelek, jóllehet szövegükben felbukkan az egyetemalapítás gondolata, valójában a jezsuita kollégium alapításáról rendelkeznek, amely a király tervei szerint a majdani egyetem csírája lett volna. Az 1585-ben elinduló jogi és teológiai fakultás, amely a mérvadó szakirodalom szerint pusztán „félegyetemnek” tekinthető, illetve beilleszthető a jezsuiták által máshol is működtetett akadémiai gimnázium típusába, nyilván a jövőbeli egyetem két kara lett volna, azonban az intézmény az 1587-es pestis miatt beszüntette a működését, a következő évben pedig a jezsuita rend kitiltása tette lehetetlenné az oktatást. A nem sokkal később kitörő tizenöt éves há-

³³ BALÁZS Mihály: Vissza a forrásokig. A szegedi egyetem első elődjéről. *Szeged* 18 (2006/9), 30–37, MOLNÁR: *Lehetetlen küldetés?* 29–48.

ború miatt végleg lekerült napirendről Erdély katolikus egyetemének ügye.³⁴

Ha Báthory uralkodói programjának két fő pontját, vagyis a török kiűzésének, illetve az Erdélyi Fejedelemség rekatolizációjának tervét nézzük, megállapíthatjuk, hogy 1586 végén bekövetkező halála miatt mindkettő torzóban maradt. Utódának, Báthory Zsigmondnak jóval nehezebb körülmények között kellett hozzáfognia nagybátyja politikai örökségének valóra váltásához. Összefoglalásként röviden azt mondhatjuk, hogy a Collegium Hungaricum megalapítási kísérlete Rómában, a jezsuita rend Erdélybe hozatala, valamint a püspökség helyreállítása a teljes egyházi intézményi struktúra helyreállítását célozta a Tridentinum szellemében. Az intézményi struktúra újraalkotását, valamint az oktatási rendszernek a korábbiakhoz képest teljesebb felépítését célozta vertikálisan, mivel egyetemmel a fejedelemség – de a Magyar Királyság sem! – eddig nem rendelkezett.

Báthory Zsigmond, a jezsuita rend neveltje és pártfogója

Az erdélyi rendek Báthory István halála után azonnal lépéseket tettek a rekatolizáció összes addig elért eredményének megsemmisítésére; a kiskorú Zsigmond nagykorúsítása és ezzel együtt a teljhatalom átadása fejében a protestáns rendek legfontosabb feltételül a jezsuita rend kiűzését szabták.³⁵ A szerzet erdélyi megtelepedése

³⁴ MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés?* 30–38.

³⁵ A végzéseket ld. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* III. (1576–1596), (Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae) szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1877, 238–240, az ezzel kapcsolatban született gazdag jezsuita dokumentációt ld. MAH III., 233–237, 252–253, 262–377, 384–387, az iratok egy részét magyarul VESZELY Károly: *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, Kolozsvár, 1860, 195–199. *Erdély öröksége: erdélyi emlékirók Erdélyről. II. Sárkányfogak 1572–1602*, bev., RAVASZ László, szerk. MAKKAI László, közrem. Cs. SZABÓ László, Bp., 1941 (reprint 1993), 79–86.

ugyanis nemcsak a rekatolizáció megindítását jelentette a zömmel protestáns erdélyi rendek szemében, hanem egyúttal egy Róma-barát, szentszéki orientációjú külpolitikai vonalvezetést is, amely magában rejtette annak a veszélyét, hogy a fejedelemség megtagadja az oszmán vazallitást, és egy kirobbanó háború esetén Erdély az oszmánellenes hatalmakhoz fog csatlakozni. Mint fentebb utaltam rá, Báthory Istvánt egész életében foglalkoztatta egy nagy törökellenes háború gondolata, amelytől Magyarország felszabadulását várta, ezért is építette ki kapcsolatait Rómával, az erdélyiek félelme tehát nem volt alaptalan. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy Báthory reálpolitikus volt, és igen távol állt tőle, hogy felelőtlenül, egyértelmű garanciák nélkül bocsátkozzon egy ilyen háborúba. A rendek tehát a jezsuiták kiűzésével Báthory politikáját kívánták felülbírálni, és viszsza akartak térni a János Zsigmond alatt folytatott külpolitikához, vallási szempontból pedig a tordai végzésekhez. Ezek a közhiedelemmel ellentétben csupán a protestáns vallásszabadság feltételeit rögzítették, a katolikusét nem, azt ugyanis a 60-as évek erdélyi diétáin hozott rendelkezésekkel már korábban lehetetlenné tették, mivel a katolikus püspököt és papokat kiűzték. Így természetesen a hitéletet nem, illetve igen korlátozott feltételekkel lehetett csupán gyakorolni, valójában az egyéni áhítat keretei között megmaradva. Az ifjú fejedelem két éven keresztül ellenállt a protestáns követeléseknek, ami mindennél ékesszólóbban árulkodik arról, hogy nevelője, Leleszi János igen jó és alapos munkát végzett.³⁶

A Báthory-család igen ellentmondásos szerepet játszott ebben a két évben: jóllehet magatartásukból kizárólag jezsuita források alapján tájékozódhatunk, mivel egyéb forrásaink nem maradtak, annyit azonban mindenképpen megállapíthatunk, hogy unokabátyjai nem ragaszkodtak mindenáron a jezsuiták maradásához, ahogyan Róma ezt elvárta tőlük. Ennek több oka lehet, az egyik mindenképpen po-

³⁶ BARTÓK István: *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond*. Magyar reneszánsz udvari kultúra. szerk., R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1985, 135–157.

litikai, a hatalomért cserébe ugyanis az ifjú Zsigmondnak el kellett fogadnia a jezsuiták kiűzését, a Báthory-család pedig nem volt abban a helyzetben, hogy megkockáztasson egy esetleges polgárháborút. A Bekes-féle mozgalom időben még nem volt olyan nagyon távol, a hatalmat ráadásul éppen Báthory meghagyásából a kálvinista Ghiczy János kormányzó gyakorolta, akit a király a családi viszályok elkerülése érdekében a kiskorú Zsigmond mellé rendelt 1585-től kezdve. Okként felhozható az is, hogy a jezsuiták és a Báthory-rokonság viszonya nem alakult valami jól. Különösen Báthory András és a jezsuiták nem éppen harmonikusnak nevezhető kapcsolatáról vannak adataink, de említhetjük ifjabb Báthory Istvánt is, aki nagybátyja határozott akarata ellenére egy kálvinista nőt vett feleségül.³⁷ Jezsuita forrásaink mindenesetre Ghiczy mellett e két Báthoryt okolták a medgyesi végzések elfogadása miatt, mivel nem álltak ki határozottan az ifjú Zsigmond mellett.

Akármelyik okot jelöljük is meg, a protestáns rendeknek, mint láttuk, sikerült rákényszeríteni akarataikat a kiskorú Báthory Zsigmondra, aki szentesítette fő követelésüket cserébe nagykorúvá nyilvánításáért. A pápa válaszul interdiktum alá helyezte az országot, Erdélyben hivatalosan megszűnt a katolikus vallásgyakorlat, tilos volt a mise és a többi szentség ünnepélyes kiszolgálása.³⁸ A Coena Domini kihirdetése persze a gyakorlatban nem járt súlyos következményekkel, mivel a fejedelemség területén alig néhány pap, főleg ferences tartózkodott. V. Sixtus pápa különben is figyelembe vette Báthory Zsigmond nehéz helyzetét; engedélyezte számára, hogy gyóntatót tartson az udvarban.³⁹

Erdélyben tehát szinte teljesen megszűnt a katolikus vallásgyakorlat, bár az országban maradt néhány katolikus papot és ferencset az erdélyiek békén hagyták, és többé-kevésbé szabadon működhettek.

³⁷ HORN: *Báthory András*, 41–42.

³⁸ Ld. V. Sixtus pápa brevét az ügyben Báthory Zsigmondhoz ASV Armadio XLIV. Vol. 29, ff. 177r-179v. MAH III., 485–488, SZILAS: *Carrillo*, 114–115.

³⁹ Uo.

A jezsuiták egy része a rendek hallgatóságos beleegyezése mellett Báthory Boldizsár védőszárnyai alá húzódott Fogarasba, mint például Ladó Bálint; Vásárhelyi Gergely szintén visszatért Moldvából Erdélybe Ladó misszióját segíteni.⁴⁰ A többiek Magyarországra távoztak, mint például Leleszi, vagy, mint először Ladó és Vásárhelyi, a moldvai vajdaságba mentek, ahol Péter vajda a katolikus Bartholomeo Bruti kancellár közbenjárására tárt karokkal fogadta őket.

A Szentszék abban reménykedett, hogy a moldvai bázisokról lengyel segítséggel sikerülni fog az erdélyi hadállások visszafoglalása. Péter vajda ugyanis nemcsak a moldvai protestáns magyar és szász közösségek templomait vetette el és adatta katolikus kezekbe, hanem a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alól is kivonta magát, amellyel egyértelműen jelezte, hogy országát Róma fennhatósága alá szándékszik helyezni.⁴¹ Ezzel egy időben Báthory Zsigmond 1589 decemberében arra kérte Szelevényi Pált, a ferencesek salvatoriánus rendtartományának provinciálisát, hogy küldjön a csíksomlyói kolostor számára miséspapokat.⁴² A fejedelem és Báthory András bíboros úgy gondolták, hogy a ferencesek behívása nem fog akkora ellenállást kiváltani az erdélyi rendekből, és nem lesz olyan feltűnő, mint a jezsuitáké. Úgy gondolták, munkájukat átvehetné a koldulórend, így zökkenőmentesen biztosítani lehetne a hitélet gyakorlásához szükséges minimális egyházi segédletet. A ferenceseknek tehát

⁴⁰ MAH III., 542, 590, 578, 596, 600, 631, 643, 871.

⁴¹ A Moldváról készült jezsuita jelentéseket és Bruti leveleit az 1588–1592 közötti időszakból vö. *Moldvai csángó–magyar okmánytár 1476–1706*. I–II. köt. Szerk. BENDA Kálmán, Bp., 1989, 77–82, 84–114. Az ígéretes kezdetnek vetett véget Áron hatalomra kerülése, aki visszaadta a jezsuitáknak adott magyar huszita templomokat korábbi tulajdonosaiknak. Uo. 115. A moldvai terjeszkedés fényében különösen izgalmasak azon elképzelések, amelyek azt a tervet fogalmazták meg, hogy a rend Kassán alapítson kollégiumot, ami a két román fejedelemség rekatolizációjához is bázisul szolgált volna. Erről a 80-as évek második felében és a 90-es évek elején vö. MAH III., 48, 121, 123, 710–712, 828, 876–877.

⁴² KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I–II, Bp., 1923, II, 28. Szelevényi 1586-ban gyöngyösi gvardián volt.

éppen olyan fontos szerepet szántak az erdélyi rekatolizációban, mint a jezsuita rendnek.⁴³

Báthory András a nagybátyja által ráruházott szerepet felvállalva és nyilván a jezsuiták részéről elhangzott vádakra reagálva, mindent megtett annak érdekében, hogy csökkentse azt a feszültséget, amely Erdély fejedelme és a Szentszék között keletkezett a medgyesi végzések miatt. Az ügyben több levelet is írt a pápának, amelyben arról biztosította a Szentatyát, hogy Báthory Zsigmond kizárólag a kényszer hatására cselekedett, vallásos buzgalma töretlen, és mindent el fog követni, hogy mihamarabb elérje a katolikus vallás ellen hozott rendelkezések eltörlését.⁴⁴

A Báthory-testvérek a jezsuitákat illető nézetkülönbségeik ellenére ekkor még egységesen, egymást segítve léptek fel Róma irányában: ennek tudható be Melchior Michele, a Szent Móric és Lázár lovagrend nagymesterének velencei tárgyalásai 1589-ben Hieronymus Matteucci velencei pápai nunciussal. Küldetésének részleteit sajnos nem ismerjük, mindössze egy rövid feljegyzés enged betekinteni a nuncius és a lovag között folyó bizalmas beszélgetésekbe, amelyek négy pont körül forogtak: a fejedelem bocsánatot kért a jezsuiták kiűzése miatt, ugyanakkor értésre adta, hogy a rendek dühét a jezsuitáknak Ernő Habsburg-főherceggel folytatott levelezése váltotta ki. Ezért jezsuitákat nem, de egyéb szerzetesek befogadását keresztül tudja vinni a rendeknél.⁴⁵ Végezetül arra kérték a Szentatyát, hogy nevezzen ki Rómában egy bíboros protektort Erdély számára.⁴⁶

Michele lovag, a fejedelem egyik kegyencének, az antitrinitárius hitből áttért Bodoni Istvánnak a római útját készítette elő, aki a következő évben csakugyan megjelent az örök városban, ahol V. Sixtus,

⁴³ KRUPPA Tamás: Ferencesek vagy jezsuiták? Tervek az erdélyi katolicizmus feltámasztására. In: *Dixit et salvavi animam meam*. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szeged 2007, 177–190.

⁴⁴ ASV Segr. Stato. Polonia. Vol. 58, fol. 11, és Vol. 31, fol. 29.

⁴⁵ A tárgyalások eme pontjával van tehát összefüggésben, hogy a fejedelem a gyöngyösi ferencesektől miséspapokat kért a csíksomlyói kolostor számára.

⁴⁶ A megbeszélésekről ld. SZILAS: *Carrillo*, 109.

majd az új pápa, a nem egészen két hétig hivatalában lévő VII. Orbán halála miatt, egészen 1591-ig időzött. Zsigmond fejedelmet ekkorra feloldották a kiközösítés alól, de nem erről folyt tehát a szó. Ha azonban a fejedelem és Báthory András 1591-ben, illetve 1592-ben hozott intézkedéseit nézzük, könnyedén kitalálható, mivel is bízta meg Zsigmond az ifjú konvertitát. Hónapokkal Bodoni elindulása előtt, 1591. január 26-án kiadott rendeletében Báthory Zsigmond meghagyta unokafivérének, Báthory Andrásnak, hogy végezzen vizitációt a Székelyföldön.⁴⁷ Szilas László könyvében részletesen foglalkozott ezzel az érdekes, még a 19. században Veszely Károly által kiadott forráscsoporttal,⁴⁸ ezért ennek ismertetését mellőzöm, csupán néhány, az erdélyi püspökség létrehozásával kapcsolatos adatot emelek ki.

A fejedelmi rendelet azt bizonyítja, hogy a jezsuiták kiűzése után a lengyel király által kiszemelt Báthory András vállalta magára az erdélyi katolicizmus szervezeti megerősítésének és az egyházfegyelem megszilárdításának nehéz feladatát a megmaradt kis létszámú székelyföldi pap és szerzetes között. A fejedelmi hatalom a helyreállítandó püspökség székhelyét, mivel birtokait szekularizálták, a Székelyföldre, Csíksomlyóra, a híres kegyhelyre kívánta helyezni. A püspökség élére jámbor, de mindenekelőtt nagy tudású ferences szerzetest szándékoztak helyezni. Munkáját hat vagy nyolc Lengyelországból küldött obszerváns testvérnek kellett volna segítenie, amiből az is következett, hogy a fejedelem magát a püspököt is a Lengyel Királyságból kívánta behozatni. A bíboros igényt tartott továbbá néhány, a Collegium Germanicumban végzett magyar, illetve német papra is. Az egyházi előjáró az Erdély püspöke titulust viselte volna, hisz, amint az egyik memorandum megjegyzi, a fejedelemségnek csupán egy püspöksége van. A püspök eltartásához szükséges anyagiakat

⁴⁷ SZILAS: *Carrillo*, 120–121.

⁴⁸ A szövegek eredeti lelőhelyét ld. ASV Fondo Borghese III. Vol. 65DE, fol. 120rv, 123rv, BAV Ms. Ottob. Lat. Vol. 2491/1, 177r–179v, 193rv. Kiadásukat VESZELY: *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, 301–306.

évi háromszáz tallérban állapította meg az emlékirat, a jövedelem a bíboros, illetve a fejedelem adományaiból származna, amihez idővel a kiűzött jezsuiták birtokainak bevételei is hozzájárultak volna.

Báthory András 1592. április 5-én Gyalu várában kelt rendelete tartalommal is kitöltötte a fejedelmi rendelet által létrehozott szervezeti kereteket: a Székelyföldön létrehozandó esperesi kerület élére Gálffy Pál kozmási lelkészt, esperest, vagyis nem püspököt, állították. Az alapító irat nem vonatkozik az egész Székelyföldre, csak Csík, Gyergyó és Kászon székekre, amelyből az következik, hogy ebben a háromban élt a legtöbb katolikus. Gálffy kötelességei közé tartozott évente két vizitáció, azonkívül dönthetett egyházfegyelmi kérdésekben, de például nem volt joga, csak a bíboros beleegyezésével, új papot kinevezni. Arra is vigyáznia kellett, nehogy a szerzetesek világi bírói fórumhoz forduljanak, a bíboros tehát megpróbálta őket a lehető legjobban leválasztani a protestáns befolyás alatt álló közigazgatási intézményekről. Ez összhangban volt Báthory István fentebb idézett, az erdélyi katolicizmust védő rendeletével. Gálffy és Báthory András között Jósika István későbbi kancellár, András egykori familiárisa és tanulópartnere közvetített, neki kellett figyelnie arra, nehogy a fejedelem a bíboros tudta nélkül birtokokat adományozzon a kérdéses területeken. Az adományozáskor neki kellett figyelnie arra is, hogy ne csorbuljon a fejedelem főkegyúri joga, illetve ha más vallású az adományozott, kötelezze magát, hogy tiszteletben tartja katolikus alattvalói vallását. Jósika képviselte tehát a „világi kardot”, a fejedelmi hatalmat és oltalmat a kérdéses területen. Az egyházi hierarchia feje természetesen a gyakran távol lévő Báthory András lett volna, akinek a Gyalu várát, a püspökség egykori uradalmát szemelték ki rezidenciául. A vizitáció és a fentebb említett rendelkezések sajnos folytatás nélkül maradtak: nincsenek adataink arra nézve, hogy a székelyföldi esperesség a gyakorlatban hogyan működött.

Az exkommunikáció feloldása után és Bodoni római követjárásának eredményeként került a fejedelemségbe a később kulcsszerepet játszó

Alfonso Carrillo spanyol jezsuita.⁴⁹ Gyulafehérvári megjelenése Báthory Zsigmond személyes sikere volt. Útjára nem kis huzavona után került csak sor, ugyanis sem a lengyel, sem az osztrák rendtartomány nem akarta tagjait Erdélybe küldeni.⁵⁰ A fejedelemség fővárosában azonban tárt karokkal fogadták, és úgy tűnt, hogy a Báthory-család hathatós támogatásával nemsokára eltörlik a jezsuitákat kitiltó határozatot. A rendnek minden oka megvolt a bizakodásra, 1591 nyarán négy jezsuita is az országban tartózkodott, akik a fejedelmi udvarban és a Báthory-birtokokon húzták meg magukat, távol a protestáns rendek vigyázó szemeitől misszióztak. A spanyol jezsuita felbukkanása a megyesi végzések megsértését jelentette, mindenki előtt világos volt ugyanis, hogy az udvarban megjelenő Carrillo, jóllehet világi öltözetben járt-kelt, valójában jezsuita: efölött azonban szemet hunytak, mivel hivatalosan fejedelmi gyóntatóként tartózkodott Gyulafehérváron. Az uralkodó jogát, hogy a vallását gyakorolhassa, márpedig ezt pap nélkül nem tudta megtenni, a protestáns rendek is kénytelen-kelletlen elismerték. A határokat azonban jelezte, hogy amikor Zsigmond majdnem egy évvel a székelyföldi vizitáció és Carrillo megérkezése után, az 1591 novemberében megtartott országgyűlésen a megyesi végzések visszavonására tett kísérletet, amelyre az ifjabb Báthory István vezetésével folyó velencei tárgyalásokon ígéretet tettek, az erdélyi rendek megakadályozták, és nemcsak a jezsuiták, hanem az egész katolikus vallás ellen hoztak intézkedéseket. A rendtagoknak nemcsak Váradot, Fogarast és Kolozsvárt kellett elhagyniuk,⁵¹ hanem sor került katolikus papok eltávolítására több kisebb helyről, sőt a rendek arra is kísérletet tettek, hogy végső csapást mérjenek az erdélyi katolicizmusra azzal, hogy megtiltották papjaiknak, egyházaiknak adományban való részesítését. A korlátozó határozatok ellenére ugyanakkor, mint fentebb láttuk, ezután került sor a székelyföldi esperesség megalakítására a ferencesek bevonásával. Figyelemre méltó, hogy a ferenceseket a ren-

⁴⁹ Tevékenységéről bőségesen ld. SZILAS: *Carrillo*, i. m.

⁵⁰ SZILAS: *Carrillo*, 22.

⁵¹ EOE III, 279.

dek nem háborgatták, valamint hogy a székelyföldi esperességet is, legalábbis tudomásunk szerint, békén hagyták: úgy tűnik, ennek az volt a fő oka, hogy egyrészt a rendet jól ismerték, hisz már évszázadok óta működött Erdélyben, nem úgy, mint a jezsuiták, akikről sok rémhír keringett protestáns oldalon, másrészt az esperesség főkegyura a fejedelem volt, ennek az ősi jognak a gyakorlásától pedig a nemesség, aki maga is természetesnek vette ezen jogának gyakorlását, nem tilthatta el éppen az ország uralkodóját!

A rendek ellenállása azonban, és ez talán első olvasásra különösnek tűnhet, csak a kisebb probléma volt a jezsuita rend és a Székelyföldön kívüli katolicizmus erdélyi jövőjét illetően. A nagyobbik probléma a Báthory-dinasztiában gyökerezett. Báthory Zsigmond unokaöccseinek, Andrásnak, Boldizsárnak és Istvánnak, de különösen a bíborosnak, mint fentebb többször is utaltam rá, sosem volt felhőtlen a kapcsolata a jezsuita szerzettel. Az első konfliktusok még arra az időszakra mentek vissza, amikor a leendő bíboros a pultuski kollégiumban nevelkedett.⁵² András vonakodott egyházi pályára lépni, pedig nevelőapja, a lengyel király ezt jelölte ki a számára: az lett volna a feladata, hogy az egyházi pályán előre lépve Rómában képviselje egyrészt a Báthory-dinasztiát, másrészt az Erdélyi Fejedelemség érdekeit. Tulajdonképpen bíborosprotektor lett volna, amely a pápai udvarban bevett gyakorlatnak számított. A bíboroskreációjára 1583-ben sor is került, András pedig, úgy tűnik, a kezdeti vonakodás után lelkesen vetette bele magát a nagybátyja által rábízott diplomáciai megbízások teljesítésébe: 1586-ben például, két év után, a lengyel király őt küldte, hogy az új pápával, V. Sixtussal az eljövendő nagy törökellenes szent háború részleteit megtárgyalja. Nagybátyja őt szánta a megüresedő krakkói püspöki székre is: az új lengyel király, III. Zsigmond azonban nem őt, hanem Radziwillt nevezte ki.⁵³ Ez már önmagában

⁵² HORN: *Báthory András*, 22–43.

⁵³ *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok (1574–1599)*, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 37.), Szeged, 2004, XVII.

is nagy megaláztatás volt, a bíborosnak ugyanis határozott ígérete volt arra, hogy a megüresedő püspöki székbe őt helyezik, azonban a jezsuiták is ellene foglaltak állást. Ez, tekintve a renddel való korábbi konfliktusait, úgy tűnik, nyílt törést eredményezett közte és a rend között. Ehhez még hozzávehetjük, hogy a Báthory-unokaöccsöknek a medgyesi végzések kapcsán tanúsított, a jezsuiták szerint nem pártoló magatartása megterhelte kapcsolatukat az ifjú fejedelemmel is, aki a rend neveltje volt.⁵⁴

„**Marciare verso Constantinoli**”

A Báthoryak közti nézeteltérés nagymértékben hátráltatta a katolicizmus restaurálásának esélyét, ezért Rómában úgy döntöttek, hogy küldenek egy nunciust, aki kibékíti a viszálykodó családtagokat és további erőfeszítésekre sarkallja őket a hit érdekében. A Kúria lépése összefüggésben volt a pápaválasztással. Az 1592 januárjában megválasztott új pápa, VIII. Kelemen célkitűzéseinek legfontosabbikát a török ellen vívandó keresztes háborúban jelölte meg. A családnevén Ippolito Aldobrandiniként tevékenykedő későbbi pápa ráadásul jól ismerte a régiót, 1589-ben ugyanis pápai legátusként neki kellett a Habsburgokat és a Vasákat összebékítenie, aminek az előzménye az volt, hogy az 1587-es lengyelországi királyválasztáson a mágnásokat és a főpapokat tömörítő Szenátus Habsburg Miksa főherceget, míg a nemesség, a slachta széles tömegei Vasa Zsigmond svéd herceget választották lengyel királynak, akinek az édesanyja Jagelló-lány volt. A két jelölt közt fegyveres harcra is sor került, amelynek folyamán Miksa főherceg lengyel fogságba esett. Kiszabadítása érdekében küldték tehát a leendő pápát Lengyelországba.⁵⁵ VIII. Kelemen tehát azon pápák sorát gazdagította, akiknek első kézből származó ismeretei voltak nemcsak a kelet-közép-európai régióról, hanem a

⁵⁴ KRUPPA: *Ferencesek vagy jezsuiták?* i. m.

⁵⁵ KRUPPA: *A kereszt, a sas és a sárkányfog*, 188–190.

legfontosabb szereplőinek egy részét volt szerencsájük személyesen is megismerni. VIII. Kelemenként tehát a régió legnagyobb problémájának megoldását, a török kiűzését, ezzel szoros összefüggésben pedig a keleti irányú misszió felújítását tűzte ki fő célul. Ezt egyébként már elődei, XIII. Gergely és V. Sixtus is tervbe vették, Báthory István halála miatt azonban a tervek félbemaradtak. A szereplők ugyan megváltoztak, a geopolitikai helyzet azonban nem, és az sem, hogy Erdély kitüntetett szerepet játszott a továbbiakban is a fentebb említett tervek megvalósításában. Ezt szem előtt tartva az új pápa, akinek a jelmondata is beszédes: „marciare verso Constantinopoli”, azaz Konstantinápoly ellen menetelni – ami a középkori keresztes gondolat feltámasztását jelentette –, úgy döntött, hogy a lengyel király és II. Rudolf, az akkori magyar király és császár mellett követet küld Erdély ifjú fejedelméhez is, hogy emlékeztesse a nagybátyja által hagyott politikai örökségére.

1592-ben tehát Erdélybe küldte Attilio Amaltheo pápai legátust, akinek sokrétű és bonyolult feladata volt.⁵⁶ Instrukciója hosszasan sorolja teendőit, amelyek közül a négy legfontosabb pont az erdélyi katolikus egyházszervezet restaurálása, magyarán az erdélyi püspökség fentebb hosszasan ecsetelt ügyének rendezése, a jezsuiták visszahívása, a Báthory-családban dülő viszályok megszüntetése volt, az utóbbi a másik kettő rendezésének mintegy előfeltételeként. A negyedik a fejedelem megházasítása volt, amely szoros összefüggésben állt a dinasztia katolikus jellegének megőrzésével, éppen ezért, mint látni fogjuk, a protestáns rendek különösen nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a nagykorúnak nyilvánított fejedelem mellett továbbra is tartózkodjanak nevelők, a kívánt irányba befolyásolva őt.

Amaltheo 1592 tavaszán éppen akkor érkezett a fejedelemségbe, amikor Musztafa császár Kolozsváron tárgyalt: hogy le ne lepleződjön, két hétig bujkálnia kellett a kolozsmonostori kolostorban. A fejedelem többször is fogadta, és ezt leginkább azzal magyarázhatjuk, hogy Zsigmond számára különösen fontos volt a szentszéki kapcsos-

⁵⁶ Erről részletesen ld. KRUPPA: *A kereszt, a sas és a sárkányfog*, 302–313.

latok normalizálása, illetve a hivatalos kapcsolatfelvétel, amely a katolikus országok felé is demonstrálhatta, hogy Róma az országot a kereszténység fontos részének tekinti.

Amaltheo útja nem nélkülözte a nemzetközi összefüggéseket. Erdélyi ügyei végeztével Lengyelországba kellett mennie, ahol a királynak és Germanico Malaspina lengyelországi pápai nunciának a gyulafehérvári tárgyalásairól referált. Szóba került Báthory Zsigmondnak a lengyel király testvérével tervezett házassága, amely a Báthoryakat a Vasákon keresztül újra a Jagellókhöz kötötte volna, megnövelve az esélyét egy újabb Báthory lengyel királyságára. Báthory András ügye szintén terítékre kerülhetett, aki még a nuncius erdélyi tartózkodása alatt írt Rómába, arra kérve a Szentatyát, hogy járjon közbe a rajta esett sérelem (krakkói püspökség) orvoslása érdekében.⁵⁷

A nuncius távozása után nemsokára kiderült, hogy a Báthoryak közötti megbékélés nem olyan egyszerű. A nuncius távozása utáni hetekben kiéleződtek a frakcióharcok, amelyek középpontjában Boldizsár és Jósika István, Báthory Zsigmond kegyence állt, illetve bekeveredtek Gálffy János és Gyulai Pál, a fejedelem egykori protestáns nevelői is. A konfliktus itt most nem részletezendő okokból a két utóbbi kivégzésével végződött.⁵⁸ Carrillo befolyása ettől kezdve egyre nőtt, két évvel később már gyakorlatilag ő a legfontosabb közvetítő a háborúba keveredő Erdély és a nyugati hatalmak, elsősorban a pápa és a császár irányában.

Mindebből természetesen következik az is, hogy a Báthoryak közötti viszálykodást sem sikerült teljes mértékben megszüntetni. Erre röviden okvetlenül szükséges kitérni, mert nélküle az erdélyi katolicizmus ügye nem lesz érthető.

Báthory Istvánnak, mint ismeretes, nem volt utódja: ezért dinasztiája jövőjét úgy, mint lengyel király és mint erdélyi fejedelem testvé-

⁵⁷ Vö. *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600)*, (Monumenta Poloniae Vaticana II./III.), gyűjt. VERESS Endre, Bp. 1909, 9–34, a bíboros levelét vö. *Erdély és a Szentszék*, 21–22.

⁵⁸ BETHLEN Farkas: *Erdély története III.* (1571–1594), szerk. Jankovics József, Bp.–Kolozsvár, 2004, 205–207, SZILAS: *Carrillo*, 40–42.

rei utódaira kívánta alapozni. Korán elhunyt András nevű testvérének három fia volt: Boldizsár, István és András. A három fiút három különböző életpályán indította el a gyámságukat elvállaló István. Ez a három életpálya megfelelt a nemesifjak előtt a korszakban bevett három pályamodellnek. Boldizsárt katonának szánta, ennek megfelelően az ifjú peregrinációja nyomán felkereste Nyugat-Európa szinte összes királyságát, még a távoli Angliába és Spanyolországba is eljutott. Istvánt politikusnak szánta, forrásaink vannak arról, hogy neki szánta a lengyel trónt. Andrást pedig egyházi pályán indította el, bíboroskreációja, illetve két római követsége, amelyeknek során szinte az összes fontos itáliai udvart felkereste, ismert és feldolgozott témának számít.⁵⁹ István tehát a család jövőjét a lengyel és az erdélyi trón birtokában képzelte el: ezt a célt szolgálta az is, hogy másik testvérének, Kristófnak az egyetlen életben maradt fiát, Zsigmondot Erdély fejedelmévé választatta, annak lánytestvérét, Grizeldiszt pedig Jan Zamoyskihoz, Lengyelország később igen nagy hatalmú kancellárjához adta férjhez, aki a karrierjét Istvánnak köszönhette. A későbbiekben is, bár felesége 1591-ben elhunyt, erőteljesen képviselte a Báthoryak érdekeit, és olyan következetes Habsburg-ellenes politikát folytatott, mint István, így akadályozva meg Habsburg Miksa fentebb már érintett lengyel királyságát. Csakhogy a szépen kimódolt terv halála után azonnal dugába dőlt: bár a mai lengyel történeti tudatban Báthory az egyik legnagyobb lengyel királyként él, a lengyel rendek, akik finoman szólva sem voltak elégedettek az uralmával, hallani sem akartak egy újabb Báthory királyról. Ezért a fentebb már említett III. Zsigmondot választották lengyel királlyá.⁶⁰ Ez azt jelentette, hogy Zamoyski ellenére a Báthory-rokonságnak, az udvarban tartózkodó magyarok és erdélyiek jó részének haza kellett térnie. Az Erdélyi Fejedelemség azonban túlságosan is szűknek bizonyult az ifjú fejedelem és rokonsága számára. Az ellentéteknek volt vallási oldala is, András nézeteltéréseit a jezsuitákkal már említettem, de

⁵⁹ HORN: *Báthory András*, i. m.

⁶⁰ KRUPPA: *A kereszt, a sas, és a sárkányfog*, i. m.

ifjabbik István protestáns felesége, aki miatt átmenetileg kegyvesztett lett István királynál, sem hatottak oda, hogy a Szentszék által remélt és kívánt egységfront létrejöjjön az erdélyi katolicizmus érdekében. Ezeket az ellentéteket a fejedelemség különböző protestáns felekezeti érdekcsoportjai természetesen kihasználták, amelynek következménye az 1586–1588 közötti kirobbanó és lefolyó hatalmi válság volt. A protestáns rendek ekkor nemcsak azt érték el, hogy kiűzzék a jezsuitákat, és ezzel párhuzamosan Báthorynak a török kiűzése és az erdélyi rekatolizáció érdekében a Szentszékkel kiépített kapcsolatát más irányba, a Német-római Birodalom protestáns hatalmai felé tereljék, hanem azt is, hogy a korábbi jezsuita nevelői helyett az ő érdeküknek megfelelő nevelőket kapjon, akik élvezték ezeknek a protestáns érdekcsoportoknak a bizalmát. Gálffy János és Gyulai Pál feladata az volt, hogy az ifjú fejedelem környezetében tartózkodva a kívánt irányba befolyásolja őt. Csakhogy nem számoltak azzal, pedig az ifjú Zsigmond két éves ellenállása intő jel lehetett volna számukra, hogy jezsuita nevelői, különösen az alapvetően protestáns gyulaférvári udvarban heroikus küzdelmet folytató Leleszi János, kiváló munkát végzett: a későbbi politikai pályafutása alapján a történetírói hagyomány, valamint a történetírás által ingadozónak, befolyásolhatónak lefestett fejedelem, aki ezen hagyományok által bírált, de a kortársak által is igen vitatott politikai döntéseket hozott, amelyek negatív irányban befolyásolták Erdély későbbi sorsát, apjához és nagybátyjához hasonlóan, mélyen hívő és buzgó katolikus volt.⁶¹ Vallási meggyőződése egészen egyszerűen nem engedte, hogy 1588 után cserbenhagyja a katolikus ügyet és nevelőit, a jezsuitákat. Erre egyébként Báthory István a végrendeletében külön is felhívta a figyelmét, nyomatékosan kérve, hogy semmilyen körülmények között ne hagyja el az igaz hitet.⁶² Zsigmond tehát 1588 után is erőfeszítése-

⁶¹ BARTÓK: *A gyulaférvári udvar*, i. m.

⁶² *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése, I–II., (1556–1586)*, VERESS Endre, Kolozsvár, 1944, II, 302.

ket tett a katolicizmus ügyének védelme, az eredmények megőrzése és a további előrelépés feltételeinek megteremtése érdekében.

Amaltheo fentebb említett erdélyi látogatása tehát a háború előestéjén összességében nemcsak a szentszéki elismerést jelentette Zsigmond és országa számára, hanem megvetette a jövőbeli szövetség alapjait is. Ennek jegyében gyóntatóját, bizalmasát és diplomatáját, Alfonso Carrillo jezsuitát 1593 őszén Rómába küldte, hogy kipuhatólja a pápa álláspontját arra az esetre, ha Erdély belépne a háborúba. A tárgyalás aktái sajnos nem maradtak ránk, de nyilvánvaló, hogy a következő Erdélyt felkereső pápai diplomata instrukcióját a Carrillo által mondottak messzemenő figyelembevételével készítették el.⁶³ Az ügy a Szentszék számára is sürgető volt, mivel az 1593-ban megindult tizenöt éves háború (1593–1606) II. Rudolf császár és III. Murád szultán közt keresztény szempontból nem kezdődött valami jól: 1594-ben a császári csapatok nem csak sikertelenül ostromolták Esztergomot, hanem a vár felmentésére megérkező Szinán nagyvezír csapatai elől hátrálva sorsára hagyták Győrt, a császárvárost, Bécs kapuját, amelyet helyőrsége néhány heti ellenállás után átadott az ostromló oszmán csapatoknak. A katonai helyzet tehát aggodalomra adott okot, ráadásul fennállt annak a veszélye, hogy az oszmán hajóhad az itáliai partok ellen vonul, amely, ha megvalósul, komoly fenyegetést jelentett volna a pápai állam számára is.

A katonai téren lejátszódó nyári eseményekkel párhuzamosan a fejedelemségben kiéleződött a belpolitikai helyzet. A fejedelem nem utolsósorban a Rómából és a császári udvarból érkező biztatás, valamint a háborús párt támogatásával arra készült, hogy felrúgja az oszmán vazallitást, és csatlakozik az oszmánellenes keresztény koalícióhoz. Fentebb láttuk, hogy ez volt nagybátyja, Báthory István politikai örökségének egyik eleme: a török kiűzése a magyar társadalom egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb célkitűzése volt, amelyben a társadalom valamennyi rétege teljes mértékben egyetértett. Ugyanakkor a cél megvalósításának módját és idejét tekintve nem

⁶³ SZILAS: *Alfonso Carrillo*, 47–52.

volt széles körű konszenzus. Példának okáért az Erdélyi Fejedelemségben, amely török vazallításban, adót fizető kliensállamként volt kénytelen élni, a rendek sokkal óvatosabbak voltak. Fráter György országegyesítő kísérletére mindenki emlékezett, ráadásul az ország nagyjából protestánsná vált, ezért a császár és a pápa említett törökellenes koalíciójával kapcsolatban igen nagy fenntartásokkal viseltettek. Politikai és vallásügyi gyökerei voltak tehát ezeknek a fenntartásoknak. Ugyanakkor a fejedelemség Báthory István vezette katonai elitje, amely a törökellenes harcokban, illetve Báthory vitézi oskolájában edződött, és részt vett a király győztes oroszországi háborúiban, felekezeti meggyőződéstől függetlenül támogatta a koalícióhoz való csatlakozást. Hozzájuk csatlakozott még a fejedelmi udvar kevés számú katolikus nemese, zömmel olaszok alkotta idegenekből álló kolóniája és természetesen az a kevés számú jezsuita, akik szép lassan visszatértek a fejedelemségbe.⁶⁴

Ezzel a csoportosulással szemben a szakirodalom által hagyományosan béke- vagy török pártként jellemzett csoportosulás a múltbéli negatív tapasztalatokra hivatkozva a vazallitás fenntartásának szükségességét hangsúlyozta. A két tábor között elkerülhetetlen volt az összecsapás: ismeretes, hogy végül a háborús pártnak véres események közepette sikerült felülkerekednie, a fejedelem a törökös párt prominens képviselőit, köztük Kovacsóczy Farkas kancellárt és unokatestvérét,

⁶⁴ Az udvari viszonyokról ld. KLANICZAY Tibor: *Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában (Az erdélyi udvar a XVI. század végén)*. Pallas magyar ivadéka, Budapest 1985, 104–123; ERDŐSI Péter: *A politikai színlelés funkciói és megítélése Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában*, Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai (szerk. ETÉNYI G. Nóra–HORN Ildikó), Budapest 2010, 77–108; uő: *Az itáliai érenyeiben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem (Az olasz udvari emberek helyzete, tevékenysége és megítélése Erdélyben Báthory Zsigmond uralkodása idején)*, Sic itur ad astra 10 (1996/1–3) 12–48; uő. Báthory Zsigmond ünnepi arcmása. A fejedelem és a ceremóniák, *Aetas* 11 (1995/1–2) 24–68. A hatalmi csoportosulásokról ld. HORN Ildikó: *A Báthory-kori politikai elit kezdetei, Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., 2005, 259–275, HORN: *Báthory András*, 120–126.

Báthory Boldizsárt is kivégeztette.⁶⁵ Ezután elhárultak az akadályok az elől, hogy a fejedelemség a törökellenes koalícióhoz csatlakozzon. A császárral való tárgyalásokat Carrillo vezette, főleg tehát az ő érdeme, hogy 1595 januárjában a szövetségkötést dinasztikus házassággal is megpecsételték.⁶⁶ A szerződés a háborúba való belépésért cserébe anyagi és katonai segítséget biztosított, valamint a Habsburg-család gráci ágából származó Mária Krisztierna kezét. A menyasszony apja, Habsburg Károly a stájerországi katolikus megújulás kezdeményezője volt, az ő nevéhez fűződik a jezsuiták által irányított gráci egyetem megalapítása. Ekkor nem lehetett tudni, de a jezsuiták erdélyi történetének ez a szakasza a tetőpontjához érkezett: a rend tagadhatatlan érdeme volt, hogy az erdélyi fejedelemség belépett az oszmánellenes koalícióba, hogy fejedelme katolikus feleséget kapott, ráadásul Európa legelőkelőbb dinasztiájából. Ehhez járult a hitélet szempontjából a fentebb említetteknel is fontosabb eredmény, hogy az 1595. áprilisi fehérvári országgyűlés törvénybe iktatta a katolikus vallás szabad gyakorlatát.⁶⁷ Itt meg kell állnunk egy pillanatra, és meg kell jegyeznünk, hogy a köztudatban hibásan őrződött meg az erdélyi vallási tolerancia gondolata. Balázs Mihály kutatásai egyértelműen bebizonyították, hogy a híres 1568. évi tordai országgyűlési határozat a vallás szabad gyakorlatáról, amely az európai történelemben párját ritkító módon korán kapott volna jogi megfogalmazást, csupán a protestáns felekezetre vonatkozott. A tordai végzések ugyanis egyáltalán nem beszélnek négy recepta religióról, vagyis bevett vallásról, hanem csak általánosságban fogalmazzák meg, hogy mivel a „hit hallomásból leszen”, ezért vallása miatt nem szabad üldözni senkit, másrészt mindenki szabadon hirdetheti a vallását. Csakhogy a törvény azután született meg, hogy 1566-ben János Zsigmond fejedelem törvényileg tiltotta meg a katolikus vallás gyakorlását azáltal, hogy kitiltotta a papokat, szerze-

⁶⁵ Az eseményeket ld. BETHLEN Farkas: *Erdély története* IV (1595–1597), szerk. JANKOVICS József, Bp.–Kolozsvár, 2006, 77–82

⁶⁶ SZILAS: *Carrillo*, 68–71, BENDA Kálmán: *Erdély végzetes asszonya*, Bp., 1986, A szerződés szövegét magyarul ld. magyarul BETHLEN IV, 113–119.

⁶⁷ EOE III, 472.

teseket a fejedelemség területéről. Ilyen előzmények után a tordai végzések értelemszerűen csakis a protestáns felekezetekre vonatkozhattak, hisz püspök és pap nélkül keresztény vallást bajosan lehet gyakorolni.⁶⁸ Mindez az 1595. évi végzéseket egészen más fényben tünteti fel: egyrészt korlátozás, amennyiben a jövőben protestáns oldalról nem lehet akadálytalanul prédikálni, csakis a három nagy protestáns felekezet keretein belül, a másik oldalról viszont a fejedelemség életében először iktatja törvénybe a katolikusok szabad vallásgyakorlatát. Ez kétségtelesen a jezsuiták legnagyobb érdeme volt, akik ebben bírták a fejedelmi hatalom támogatását.

A havasalföldi hadjárat: Báthory mint a keresztény világ hőse

Nem sokkal Mária Krisztierna megérkezése után a fejedelem táborba szállt: híre jött ugyanis, hogy az előző évben, 1594-ben a Győr elfoglalásával nagy sikert arató Szinán nagyvezír Erdély „hütlensége” miatt büntető hadjáratot indít. A fejedelem csapatait a Feketehalom melletti táborba rendelte, majd a nemzetközi összehasonlításban is jelentős, több tízezres, Vitéz Mihály havasalföldi vajda csatlakozásával mintegy 50 ezer főre rúgó seregével megindult a nagyvezír csapataival szemben. A hadjárat eseményeinek ismertetése szétfeszítené tanulmányom kereteit, mégis azért térek ki hosszabban az eseményre, mivel egyrészt ez a hadjárat volt a fejedelemség történetének egyetlen győztes hadjárata az Oszmán Birodalom ellen, másrészt a pápai propaganda igen nagy figyelmet szentelt neki.⁶⁹

A hadjáratba a fejedelmet elkísérte az ebben az évben a fejedelemségbe megérkező Alfonso Visconti nuncius (aki 1598-ig maradt),

⁶⁸ BALÁZS Mihály: *„A hit hallásból lészön” – Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században*, Felekezetiség és fikció (Régi Magyar Tanulmányok 8), Bp., 2006, 11–36.

⁶⁹ A hadjáratról és annak propagandisztikus felhasználásáról ld. KRUPPA: *Tradíció és propaganda*, 102–117.

illetve a jezsuiták egy csoportja is. A nunciusi és jezsuita jelentések a havasalföldi hadjáratot a hit és a hitetlenség harcaként állították be, amelyet égi előjelek kísértek. Bő egy héttel később, október 6-án a fejedelem sátra fölött hatalmas sas jelent meg, amely szelíden tűrt, hogy megfognák, sőt azt is, hogy etessék.⁷⁰ Tíz nappal később, október 16-án újabb csodajelről számoltak be a források. Carrillo a következőket írja: „...a tizedik negyed idején hajnalban egy nemes úr egy üstököst pillantott meg Ófensége sátra fölött, amelyet több mint egy órán keresztül lehetett látni a tiszta égen”.⁷¹ Baranyai Decsi János erdélyi történetíró kettős napról, amely valójában egy légköri halo-jelenség volt, tett említést műve hadjáratról foglalkozó részében: „Hasonló jellegű volt az a páros, vagyis kettős nap, amit Hunyadi Ferenc, a fejedelem orvosa, a finom szavú költő látott”.⁷² Az üstökös felbukkanása után ülte meg a fejedelem névadó szentje, Szent Zsigmond napját.

Az erdélyi hadsereg ekkor már Tîrgovişte alatt táborozott és farkaszemet nézett Szinán nagyvezír seregével. A fejedelem elhatározta, hogy megütközik a törökkel. A csata előtt szokás szerint meggyónt és megáldozott a táborban tartózkodó Ladó Bálint jezsuitánál, majd a nunciushoz fordulva térden állva kérte fegyverei megáldását.⁷³

⁷⁰ *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600)*, gyűjt. VERESS Endre, Bp., 1909 (Monumenta Poloniae Vaticana II./III.), 115.

⁷¹ *Carrillo Alfonz jezsuita-atyja levelezése és iratai I. (1591–1618)*, kiad. VERESS Endre, Bp., 1906, 166. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și țării-românești V (1596–1599)*, pub. Andrei VERESS, București, 1932, 309.

⁷² BARANYAI DECSI János: *Magyar története (1592–1598)*, ford. és bev. KULCSÁR Péter, Bp., 1982, 263. A csillagászatban ezt a fénytörés következtében előálló légköri képződményt halo-jelenségnek hívják. Erről bőven ld. FARKAS: *Régi könyvek, új csillagok*, 121–166. A források szerint Győr 1598-as visszafoglalásakor két hasonló égi jel kísérte a keresztényeket: egy sas és a világító hold. Ld. GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen*, Bp., 1986, 38 és 140.

⁷³ *Monumenta Antiquae Hungariae IV. (1594–1600)*, ed. Ladislaus LUKÁCS S.J.: Romae, 1987, 163. Hasonlóan számol be erről egy jezsuita jelentés is: „A fejedelem azon a napon, amikor Tîrgovişte-be ért, megáldozott azzal az erős elhatározással, hogy harcolni fog, és ministrálni akart azon a misén, amelyet

Pollardt hozzáteszi: „...s felállván azt mondta: most katolikus módon fölfegyverezve remélem, hogy a Jóisten nekem, szolgájának győzelmet ad az ellenség felett: mert katolikus vagyok, a katolikusok fia és szolgája”.⁷⁴ Egy velencei jelentés szintén összekapcsolja a gyónást, az áldozást a hitvallással: „...meggyónta bűneit, majd magához vette a szentelt ostyát, megáldatta fegyvereit a nunciussal, amit követett az egész tábor. Térden állva fogadta a nuncius áldását, és fennhangon azt mondta, hogy ő a Szentszék igazi fia, és hogy harcolni akar a katolikus hitért akár a halálig. Befejeződvén a ceremónia, felkészült a harcra és parancsokat adott a következő napi teendőkre vonatkozóan.”⁷⁵ A jelentések tehát a havasalföldi „dráma” tengelyébe ezt a rituális eseménysort állították. A gyónás, áldozás, ima a harctéren szokásos cselekmények, amelyek a lelki egység megteremtését szolgálják, és penitenciára hívják fel a katonákat, amely a siker egyedüli záloga.⁷⁶ Hogy ez nem egyszerűen az események katolikus értelmezése, amelyet a hazai és külföldi közvéleménynek szántak, azt Illésházy Istvánnak, Magyarország későbbi lutheránus vallású nádorának a

a sátrában tartottam. Felfegyverkezett, majd mielőtt a lovára szállt volna, az egész sereg szeme láttára letérdelt és így kérte áldásomat, amelyet meg is adtam neki Isten nevében.” *Erdélyországi pápai követek*, 121.

⁷⁴ MAH IV, 163.

⁷⁵ HURMUZAKI, Eudoxiu: *Documente privitoare la Istoria Românilor* III/2, Bucureşti, 1888, 146.

⁷⁶ A Sebastian Baden Rumpff császári tanácsosnak ajánlott *Geistliche Kriegsrüstung* című műve szándéka szerint olyan kézikönyv, amely segítséget adhat a katolikus hívőknek, nemcsak abban, hogy felismerjék a gonosz mesterkedéseit, hanem abban is, hogyan lehet felismerése után elpusztítani. Az imát *Geistliche Kriegsrüstung*-jának utolsó 9. fejezetében lelki löfegyverként (Büchsen Geschütz) emlegeti. „...ein Christliches einbruenstiges wolanggestelltes Gebet zu Gott den Allmechtigen.” Sebastian BADEN: *Geistliche Kriegsrüstung...* Bruck an der Taya, 1595, 108r. Baden művének első két fejezetében két fő eszközt említ, amelyek segítségével le lehet győzni a törököt. Az egyik önmagunk legyőzése, vagyis a hús ellen vívott harc, a másik az előbbi következménye, az istennek tetsző élet, ami által minden keresztény egyesül egy vallásban. A lovag fegyverei e nélkül semmit sem érnek. BADEN, 29v.

naplófeljegyzései mutatják: „...az Havas alatt meggyónának mind az keresztény vitézek, és elvégezek egymás között, hogy török császár erejével megvínának, ki csak öt mérföldön vala immár tőlük”.⁷⁷

Pollardt és a velencei jelentés szerint tehát Zsigmond a harcra való felkészülés keretében egy külön hitvallást is tett a hitéről az egész sereg színe előtt, amelynek feltételezhetően nagyobbik része valamelyik protestáns felekezetbe, illetve a pravoszláv egyházhoz tartozott. Ez a mozzanat valószínűleg már Zsigmond önálló akciója volt, abban ugyanis nincs okunk kételkedni, hogy a gesztusra valóban sor került. Zsigmond hitvallását a jezsuiták azért tartották fontosnak kihangsúlyozni, mert bár a fejedelem a gyónás és áldozás után csapatait Szinán nagyon is kézzelfogható hadserege ellen vezette, a harc a sereg többségét kitevő protestáns katonák lelkéért is folyik. A sátor előtt lefolytatott liturgikus cselekmények a propaganda nyelvén ezt a kettős üzenetet hordozták. Eszerint a táborban felállított kereszt, a jelek, a gyónás, az áldozás és az áldás a tábor az Úr templomává, a fejedelmet és seregét pedig a gyónás és áldozás által az ő katonájává tette. Ezek után már nem csodálkozhatunk, hogy, legalábbis Pollardt szerint, az áttért magyar katonák közül senki sem halt meg. A hitvallás után a fejedelem még egy buzdító beszédet is intézett katonáihoz.⁷⁸ A közvetlenül a csata előtt gondosan dokumentált rituáléban rejlő propagandisztikus lehetőségek messzemenő kiaknázásának iskola-példája⁷⁹ az 1595-ben Veronában megjelent *Oratione del Serenissimo Sigismondo Battori Prencipe di Transilvania*, a havasalföldi hadjárat kapcsán megjelent számtalan itáliai nyomtatvány egyik nagyon jellemző darabja, amely a Pollardt-jelentésben szereplő beszédet tartalmazza.

⁷⁷ Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613, (Monumenta Hungariae Historica Scriptorum 7), BIRÓ Sámuel folytatásával kiad. KAZINCZY Gábor, Pest, 1863, 25.

⁷⁸ MAH IV, 162, 163.

⁷⁹ *A magyar középkor irodalma*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1984, (Magyar Remekírók) 268.

A havasalföldi hadjárat tehát alkalmat adott a pápai propaganda számára, hogy az erdélyi sereg és Báthory Zsigmond harcát a *miles christianus*nak, az Antikrisztus erőivel folytatott harcaként állítsa be, ráirányítva a figyelmet elődei és a közte meglévő történelmi és lelki kontinuitásra. A győztes hadjárat után Pál apostol Efezusiaknak írott levelének klasszikus helyét idézi VIII. Kelemen 1596. január 20-i brévéjében, amelyben további harcra buzdítja: „Fogadd most tehát kezünkől ezt a kardot és ezt a süveget, hogy a Szentlélek égi ereje emelje erős jobbodat és az üdvösség sisakja védje fejedet, ami által félelmetes és rettegést keltő lesz az igaz hit és a keresztény név örök ellenségei, a török szemében”.⁸⁰ A dicső törökverő elődök és a Zsigmond közt meglévő kontinuitást a kenyérmezei harc párhuzama mellett Szent Zsigmond napjának nagy pompával való megünneplése által is hangsúlyozta.

A hadjáratban rejlő propagandisztikus lehetőségeket a legjobban mégis képi nyelvre lefordítva lehetett leghatásosabban kifejezni és a nyilvánosság felé közvetíteni. Bartholomaeus Keppeler híres metszetének előterében a fejedelmet látjuk, aki a szíve fölött egy napkorongban Krisztus monogramját, az IHS-t viseli,⁸¹ feje fölött, a bal felső sarokban pedig a Báthoryak sárkányfogás címere látható. A fejedelem egy ablakon keresztül néz ki: a félrehajtott függönyön túl mintegy a történelem, a halhatatlanság (fama) tárul a szeme elé a gyurgyevői győzelemnek köszönhetően, amikor a Báthory-fog összeroppantotta az ellene támadó törököt. A vár fölött ugyanis S. Georg felirat, Szent György német neve olvasható. Ez egyszerre utal a harcosszentre és Báthory Zsigmond diadalának helyszínére, Giurgiu várára, amely

⁸⁰ *Erdélyországi pápai követek*, 410.

⁸¹ CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Báthory Zsigmond havasalföldi hadjáratának grafikus képei, *Folia Historica* 2 (1973), 60–61. A Krisztus-monogramra burkolt utalás történik a Báthory István kenyérmezei győzelmét megéneklő Nikolsburgi Névtelennél: „Tiszta szívű vitéznek sisakja, páncélja/Kinek az Úristen mindenké bízodalma/Pogányok sokaságát semminek alítja/És ő fegyvereket semminek ő tartja/Mezételen mellét tiszta szívvel borítja” *Régi Magyar Költők Tára. XVI. század, VII. összeáll.* SZILÁDY Áron, Bp., 1912, 41.

románul szintén (Szent) Györgyöt jelent, de arra a küzdelemre is, amelyet első királyunktól kezdve a magyar uralkodók a pogányok és az eretnekek ellen vívtak. A párkányon egy sas áll. Ez a császári hatalmat szimbolizálja, illetve azt a szövetséget, amelyet ezzel a hatalommal kötött. De utal a fejedelem választottságára is: láttuk, hogy a beszámolók szerint a tîrgoviştei csata előtt egy öreg sas jelent meg a fejedelem sátra fölött, és napokig követte a tábort, és végül azt is hagyta, hogy megfogják.

A havasalföldi hadjárat páratlan lehetőséget adott tehát arra, hogy a fejedelem úgy mutakozzon meg, mint a hitét védelmező, hitéért küzdő igazi *miles christianus, athleta patriae*.

Az óriási visszhangot kiváltó havasalföldi győzelmet azonban nem követte folytatás. A Habsburg–Báthory-szövetséget tető alá hozó Carrillo nem sokáig pihenhetett babérjain, mivel a fejedelem újra Prágába küldte, hogy trónjáról való lemondásáról és válaszáról tárgyaljon. Először még sikerült lebeszélni, 1597-ben azonban szándéka végleges elhatározássá érlelődött. A lemondás okai többretegűek, hármat emelnék ki ezekből. Az egyik, hogy a szerződésben beígért katonai és anyagi segítséget nem kapta meg Rudolf királytól. A másik a lengyelek magatartása volt, akiket a pápai és császári diplomácia hasztalan próbált bevonni a törökellenes harcba. Sőt, a fejedelem havasalföldi lekötöttségét kihasználva a lengyel és tatár csapatok megölték Ştefan Răzvant, a moldvai Erdély-vazallus vajdát, és helyébe egy közös jelöltet, Jeremia Movilát ültették.⁸² Báthory joggal érezhette azt, hogy akiktől támogatást remélt (ne feledjük, Lengyelország fő-kancellárja és bizonyos szempontból igazi ura még mindig az egykori Báthory-kegyenc, Jan Zamoyski volt), becsapták.

A harmadik és a mi szempontunkból érdekes fő oka a sikertelen házassága volt. A nászt ugyanis nem hálták el: az okok már a kortársakat is izgalomban tartották. Az el nem hált házasság jogilag érvénytelennek számított: ennek egy nagy háború kellős közepén

⁸² IVANICS Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*, Bp., 1994 (Körösi Csoma Kiskönyvtár 22), 86–88.

óriási jelentősége volt.⁸³ Hisz Rudolf csakis azért egyezett bele, nem csekély pápai nyomásra, ebbe a rangon aluli házasságba (ne feledjük, az egyik legnagyobb ellensége éppen Zsigmond nagybátyja, Báthory István király volt!), mert ezáltal azt remélte, hogy a fejedelemség végre-valahára Habsburg-fennhatóság alá kerül. Magyar királyként I. Ferdinánd megválasztása óta a Habsburgok jogot formáltak az ország keleti felére is, ezt azonban először a Szapolyaiak, majd a Báthoryak, hátuk mögött patrónusukkal, a szultánnal egészen eddig sikeresen megakadályozták. Ahogyan a szerződés is kimondja, a Mária Krisztierna és Báthory Zsigmond házasságából származó utódok öröklik az erdélyi trónt, ha pedig nem születne utód, akkor a trón a Habsburgokra száll. Ugyanakkor Mária Krisztiernát előrelátóan az összes Habsburg-területhez fűződő jogáról lemondatták, azaz fordítva, a Báthoryak semmire nem formálhattak igényt. De nem is ez volt a legnagyobb probléma: az Erdélyi Fejedelemség nem örökletes, hanem választói fejedelemség volt, azaz a Habsburg–Báthory-szerződés az erdélyi rendek egyik legfontosabb jogát, a szabad fejedelemválasztó jogot tette semmissé. Az 1594-es véres leszámolások miatt azonban mukkanni sem mertek. A szerződés ugyanakkor nemcsak az ő jogukat semmisítette meg, hanem a Báthory-rokonságét is, ugyanis a szerződés egyértelműen Zsigmond ágát, illetve a Habsburgokat említette – vagyis kizárta a család többi tagját.

A válás a szerződést és a szövetséget egy csapásra semmissé tette: érthető volt, hogy Prágában a császár hallani sem akart erről, és az is, hogy Rómában VIII. Kelemen is rendkívül aggódva figyelte az eseményeket. Ám hiába próbálta nunciusán, Alfonso Viscontin és a fejedelem bizalmasán, Carrillo atyán keresztül befolyásolni az eseményeket. A válási procedúrát el kellett indítani, amit az ügy sürgösségére való tekintettel nem az Inkvizíciós Kongregáció, hanem a

⁸³ BENDA: *Erdély végzetes asszonya*, i. m., KRUPPA Tamás: Báthory Zsigmond válása. Adalékok egy fejedelmi frigy anatómiájához, 2008, *A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa)*, szerk. ULRICH Attila, Nyírbátor 2008, 106–112, SZILAS: *Carrillo*, 77–95.

Sanctissima Rota tárgyalta. A válási per aktái ránk maradtak, ebből kiderül, hogy a Kongregáció Carrillo kifejezett kérésére nem bolygatta az elhálás hiányának körülményeit, pontosabban Zsigmond rejtélyes eredetű impotenciáját, arra hivatkozva, hogy a fejedelem számára túlságosan is fájdalmas lenne ennek boncolgatása. A sietség igazi oka az volt, hogy a Szentszék azonnal másvalakit kívánt Zsigmond helyére ültetni, a szó szoros értelmében. Arra gondoltak, hogy mivel a házasságot nem hálták el, Mária Krisztierna szűz maradt, tehát nincs különösebb akadálya annak, hogy – a Habsburg–Báthory-szerződés életben tartása érdekében, na meg, hogy Erdély tovább harcoljon a pápa és a császár oldalán a török ellen – Báthory András bíboros feleségül vegye a főhercegnőt.⁸⁴ A diszpenzáció kiadása nem ütközött volna akadályba, és Rómában már régóta tudtak arról, hogy Andrásnak nemigen fűlik a foga az egyházi pályához. Azonkívül személye garancia lett volna az erdélyi katolicizmus védelmére és a keleti irányú misszió folytatására, amelyhez Báthory István óta nagy reményeket fűztek. A jezsuita renddel való – finoman szólva – ambivalens kapcsolata azonban kétségkívül nehézséget jelentett, András és testvére, ifjabbik István testvérük, Boldizsár haláláért, valamint a törökös párt tagjainak kivégzéséért többek közt éppen Carrillót tették felelőssé. Ennek ellenére a házassággal csak nyertek volna, a császárt azonban nem sikerült meggyőzniük.⁸⁵ Megbízottai, akik között ott találjuk a jeles magyar történétíró, Istvánffy Miklóst is, 1598 nyarán már a fejedelemségben tartózkodtak, hogy előkészítsék a terepet Erdély új ura, Habsburg Miksa főherceg számára,⁸⁶ és hogy átvegyék a fejedelemséget a leköszönő Zsigmondtól, aki az 1597. december 23-án elfogadott szerződésben foglaltaknak megfelelően elhagyta az országot.⁸⁷

⁸⁴ KRUPPA: *Báthory válása*, i. m.

⁸⁵ HORN: *Báthory András*, 225–227.

⁸⁶ KRUPPA Tamás: Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602). *Századok* 145. (2011/4.), 817–845.

⁸⁷ SZILAS: *Carrillo*, 77–95.

A kárpótlással azonban elégedetlen volt: a két sziléziai hercegség, Oppeln és Ratibor olyan lepusztult állapotban volt, hogy néhány hónap után úgy döntött, hazatér. Ráadásul a kárpótlás anyagi része sem érkezett meg. Ezért Lengyelországon keresztül szabályosan hazaszökött az országba. A rendek, akik semmiképpen sem akarták a Habsburg-uralmat, tárt karokkal várták. A megrökönyödött császár és tanácsosai, mit volt mit tenniük, újra tárgyalásokba bocsátkoztak. Rövidre fogva, ez alkalommal sem sikerült valami jól a megegyezés, a már a kortársai által is csélcsapnak minősített fejedelem ezúttal is becsapta, de fogalmazhatunk úgy is, hogy túljárt partnerei eszén, ugyanis 1599 elején újra lemondott, ez alkalommal azonban unokatestvére, András javára, akivel közben – nyilván a fejedelemségért cserébe – kibékült.

Egy bíboros Erdély trónján

A két Báthory-unokatestvér közti kibékülést hosszú, több éves folyamat előzte meg. Mint fentebb utaltam rá, a török elleni szent háborúba való belépés, illetve az annak ellenzése miatt kialakult belpolitikai válságot a fejedelem, nem utolsósorban nagybátyja, Bocskai István támogatásával, a tanácsurak egy részének kivégzésével oldotta meg. Ennek sajnálatos módon áldozatául esett a fejedelem egyik unokatestvére, Báthory Boldizsár is, akinek két testvérét, ifjabb Báthory Istvánt és Andrást az országgyűlés nótáztatta. A testvéruk halála és birtokaik elkobzása miatt bosszúra szomjazva mindent megtettek, hogy elégtételt kapjanak, és ezért András bíboros mind a lengyel királyt, mind a császárt, mind a pápát levelekkel ostromolta. Mindezek ellenére az újabban előkerült iratok azt bizonyítják, hogy a fejedelem és a haragvó testvérek közötti kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen. Az első lépés a megbékélés irányába Arnulf Uchański sulejowi apát erdélyi missziója volt, akit VIII. Kelemen pápa azért küldött, hogy hallgassák meg a másik felet is. Az apát 1595. január 6-i hosszú levelében részletesen beszámolt a vizsgálatról, amelyből

kiderült, hogy Báthory András és István tulajdonképpen ártatlan volt az ellenük felhozott vádakban, tehát őket elsősorban politikai okokból fosztották meg a birtokaiktól. Sőt, Uchański vizsgálata terhelő bizonyítékokat szolgáltatott a fejedelem gyóntatójának, Carrillo atyának az eseményekben játszott szerepére vonatkozóan. De beszéljen helyettünk maga a levél!

Az apát megjelent a fejedelem színe előtt, aki küldetésének okait a kötelező udvariasság szabályait betartva hallgatta meg. Ez mindekelőtt a megbízóinak szólt, mert nem csak Malaspina nunciust, hanem magát a Szentszéket képviselte Gyulafehérváron. Uchański először is azt hangsúlyozta, hogy az adott helyzetben a Szentszék a Báthory-család István által megalapozott nimbuszának megtartását mindennél előbbre valónak tartja, már csak azért is, mivel a két testvért a lengyel országgyűlés honosította, az ügy tehát Lengyelországot is érinti. A lengyel király István utódeként és Jagelló Anna révén rokonként, személyesen is érintett az ügyben. Erdélyi küldetésére sem csak III. Zsigmond lengyel király közbenjárásának eredményeként, hanem a lengyelországi pápai nuncius és Cinzio Aldobrandini államtitkár, végső soron tehát a pápa kifejezett kívánságára és utasítására került sor. A fejedelem hasonló előzékenységgel válaszolt, köszönetet mondott a király és az államtitkár aggodalmáért és kitüntető figyelméért ennek a szomorú esetnek az orvoslásában, de nem értette, hogy ebben a nyilvánvaló ügyben miért fordultak a Szentatyához. Hallatlan, hogy egy olyan ügyben, amelyben uralkodóként ítéletet hozott, a pápához fellebbeznek. Ezzel az erdélyi rendek sem értenek egyet, ráadásul már kimerítően tájékoztatta az ügyben a Szentatyát, aki alaposan megismerhette az egész ügyet.

Erre az apát azt válaszolta, hogy senki sem kételkedik abban, hogy a jognak megfelelően, igazságosan járt el, de Rómában attól félnek, hogy egyesek, akiknek érdekében áll a rokonok közti viszály elhintése, elszakíthatják a közte és unokaöccsei közt fennálló vérségi köteleket. Ami a pápa döntőbíráskodását illeti, egyáltalán nem szokatlan dolog, hogy egy uralkodó alávesse magát a Szentatya ítéletének, a rendekre pedig nem tartozik ez a családi viszály. És mivel az ő meg-

kérdésük nélkül ítélkezett, az ügyet is az ő beleegyezésük nélkül lehet a pápa elé vinni, aki különben is egyedül jogosult arra, hogy egyházi személy felett ítélkezzék. Arra, hogy már mindenről informálta őszentségét, azt felelte, még alaposabban és még körültekintőbben kell tájékoztatni, hogy minden részletet ismerve tudjon igazságot szolgáltatni. A fejedelem három napi gondolkodási időt kért a válaszára, amiért cserébe azt kérte, hogy elmondhassa tettének okait, időben ifjúkoráig visszamenve.

Mikor István király elhagyta az országot, azt tizenkét tanácsúrra bízta, amiről értesülve unokaöccse, ifjabb Báthory István hatalmas haragra gerjedt, és a tanács vezetőjét, akit ellenségének gondolt, meg akarta öletni. Ez volt az első árulása. István király e hírek hallatán három tanácsosra bízta az országot, akik közé megint nem került be ifjabb Báthory István, aki gyilkos szándékában akkor is kitarzott, amikor egyetlen kormányzó (Ghiczy János) maradt, éppen akit kezdettől fogva halálra szánt. Ez volt a második, illetve harmadik árulása.

Báthory István után Boldizsár következett. Boldizsár hosszú külhoni peregrinációjából hazatérve rögtön szervezkedni kezdett és mindent megtett, hogy a tanácsurakat és a rendeket ellene, az ifjú tapasztalatlan uralkodó ellen fordítsa. Miután igyekezete sikertelen maradt, Istvánnal együtt elhatározta, hogy megmérgezik, amire a kancellár esküvője szolgáltatott alkalmat. Törökországból hozattak mérget, ám egy, a fejedelmet kedvelő, közelebbről meg nem nevezett csasz értesült tervükről, és méreg helyett egyszerű gyökeret küldetett Boldizsárnak. Azután pisztollyal akarták megölni, amelyet Boldizsár állandóan a zsebében hordott, hogy a fejedelmet a hálószobájában ölhesse meg. A pisztolyt Zsigmond, állítása szerint, a saját szemével látta. Unokaöccse végül mindenkivel lepaktált, csak hogy félreállíthassa az útból; azt tervezte, hogy élve vagy halva a töröknek adja át. Erre bizonyítékul a fejedelem azokat a leveleket hozta fel, amelyeket Boldizsárnál találtak, mikor elfogták. Az apát akkor megkérdezte, honnan tudták még Boldizsár fogságba vetése előtt, hogy

mit tartalmaznak azok a levelek, amire Zsigmond azt felelte, hívei hívták fel rájuk a figyelmét.

András kardinális ellen nem tudott és nem is akart semmit felhozni. Csak azért koboztatta el birtokait, mert attól tartott, hogy a kivégzett személyek szolgálói elfoglalják a várait, és onnan árthatnak neki. Mikor az apát azt kérte a fejedelemtől, hogy adja vissza András javait, azt a választ kapta, hogy tüstént visszaadná, ha a bíboros nem írt volna ellene olyan leveleket, amelyekben őt kegyetlen zsarnoknak festette le. Azokat az irományokat egy kedves híve (Alphonso Carrillo) küldte meg neki a császári udvarból. Uchanski kérésére Jósika kancellár előadta a leveleket, amelyeken felismerte Carrillo kézírását. Később kiderült, hogy valótlanságot tartalmaznak, ezért az apát kétségbe vonta hitelességüket, és kijelentette, hogy ha mégis a bíboros írta volna azokat, akkor sem érdemelt volna Báthory András akkora büntetést, hogy megfosszák javaitól. A bíboros és testvére mindenben alávetették magukat a pápai döntésnek, ezért a fejedelemnek is követnie kellene példájukat. Erre Zsigmond fejedelem a már említett érveket adta elő, hozzátéve, hogy unokatestvérei gyűlölik őt. Ha alávetné magát a pápa ítéletének, akkor András és István eljárását is fel kellene tárnai, a legapróbb részletekig. Azt válaszolta, hogy személyét semmilyen bántódás nem fogja érni, és mégis csak más dolog önként alávetnie magát, mint ha azt más felszólítására tenné. A fejedelem azonban megmaradt előbbi elhatározásában.

A többi kérdésben, István és felesége, illetve Boldizsár özvegye vagyónát illetően, amelyek ügyében az apátot szintén megbízták, három napon belül választ ígért, amivel azonban egészen december utolsó napjáig késlekedett, noha Simone Genga közvetítésével több alkalommal is az ügy kedvező kimenetelével kecsegtették és a bíboros javainak visszaadására biztatták. Kikérték a tanácsát, amire két dolgot javasolt: 1. mivel a törvényes eljárást mellőzve végezték ki az urakat, jobb az egész ügyet házon belül tartani, és mindent a tanácsosokra hárítani, 2. adja vissza a testvérek elkobzott javait. Úgy tűnt, hogy mindkét tanácsát megfogadják, sőt a fejedelem azt is megígérte, hogy a Báthory-testvéreknek mindent visszaad, amikor két olasz, Mosto

és Pompeius udvari zenészek hírül hozták, milyen beszédet tartott a bíboros a lengyel szenátus előtt. Erre a fejedelem mindent visszavont. Újabb magánkihallgatást kért, hogy választ kapjon arra, aláveti-e végre magát a fejedelem a pápai döntőbíráskodásnak.

Sok mellébeszélés után Báthory Zsigmond két tanácsúr társaságában december utolsó napján fogadta az apátot; a lengyel országgyűlésre Sennyei Pongrácot jelölték ki, aki mindenben az útmutatásai szerint fog eljárni. Az összes többi kérdésben nemleges választ kapott, mondván, hogy a bíborosnak veszélyes lenne várakat visszaadni, a pápát pedig megfelelően tájékoztatta a történeletről. Sennyei küldetését örömmel fogadta, és egyúttal arra kérte a fejedelmet, hogy négyszemközt mondhassa el, hogy az a sok érvvel és magyarázattal teletűzdelt válasz, amit neki adott, a legnagyobb gyalázatára fog válni, mert félt, hogy abból a maga mentségét és saját haszna keresését, nem pedig a megbékélés szándékát fogják kiolvasni. Nem igazságos, hogy a bíborostól mindent elvegyenek, mert semmilyen bűnt nem követett el, azokat a bizonyos leveleket is ártatlanságának védelmében írta. Végezetül azt hangsúlyozta, hogy nem beszámolni kell őszentségének, hanem a kompromisszum érdekében az ő ítéletére kell bízni az ügyet, amiről írásos nyilatkozatot kért. A fejedelem erre azt válaszolta, hogy Istennek ajánlja ügyét. Azt válaszolta, nehogy a másik fél is ugyanezt tegye. Az audiencia ezzel véget ért.

Báthory Zsigmond ezután pihenés céljából elutazott Gyulafehérvárról, egyik olasz kegyencét, Simone Gengát pedig újra Uchańskihoz küldte, aki újfent megpróbálta elérni, hogy a fejedelem adja írásba a bíboros ártatlanságát. Genga ugyan január 1-én a fejedelem után ment, 5-én fel is kereste, de semmit nem végzett, mert a fejedelem csak a régi nótát fújta, és feledékenységre hivatkozott. Amikor visszaindult, magával vitte a fejedelemnek írt leveleket is. Ugyanakkor az apát is visszaadta a hitlevelet, mondván, addig nem veszi át, amíg nem kap egyenes választ kérdéseire a fejedelemtől. A levél végén hadihírekről számolt be. A levélhez csatolt cédulán a következő részleteket olvashatjuk azokból a levelekből, amelyet ifjabb Báthory István testvérének, Boldizsárnak írt: a pápa azt gondolja, hogy elvész a bre-

viárium és Erdély. Ifjú János Boldizsárnak: óvatosan járjunk el, mert a fejünkkel játszunk. A kancellár Boldizsárnak: már nincs szükség vérontásra, mert úgy ráijesztettem, hogy távozni fog.⁸⁸

A fentebbiekből is látszik, hogy a vizsgálat több ponton eltért attól, ahogyan Zsigmond fejedelem interpretálta az eseményeket, ugyanakkor az is, hogy a történetírói hagyománynak igaza van, amikor azt írja, hogy a fejedelem eltávolításában mindenképpen részes volt a rokonsága, Boldizsár és Ifjú János, illetve hogy Kovacsóczy Farkas kancellár, aki egyébként nem ápolta túlságosan szívélyes kapcsolatokat Boldizsárral, szintén részes volt az összeesküvésnek. A lényeg azonban az volt, hogy Boldizsár érintettsége bizonyítást nyert, illetve hogy a kivégzett és zömmel protestáns tanácsurak szintén szerepet játszottak a fejedelem elűzésében, tehát a hűtlenség bűnébe estek, mivel elárulták törvényes urukat. Rómában úgy látták, hogy ez elegendő alap a béküléshez, Andrásnak és testvérének, Istvánnak, akik ártatlannak bizonyultak, Zsigmondnak meg kell bocsátania és vissza kell nekik adnia elkobzott birtokaikat. Mondani sem kell, hogy az eredmény egyik felet sem elégítette ki, és mindketten részrehajlással vádolták meg az ügyben eljáró apátot. Ennek ellenére a szintén még januárban a lengyel királyi udvarba érkező és a törökellenes háborúba való lengyel belépésről tárgyaló Sennyei Pongrác Germanico Malaspina lengyelországi pápai nunciuson keresztül felvette a kapcsolatot a Báthory-testvérekkel. A nuncius a következő feltételeket nyújtotta át Sennyei követnek: 1. András és István tartózkodnak minden, a fejedelem és Erdély elleni szervezkedéstől. 2. Kezességet vállal a pápa, a császár és a lengyel király. 3. A bíboros a szenátus előtti beszédben megköveti a fejedelmet. 4. A fejedelem kinyilvánítja, hogy unokaöccsei nem tettek semmit a lengyel király ellen. 5. A Báthory-testvérek visszakapják birtokaikat, András anyja, István és Boldizsár felesége visszatérhetnek Erdélybe. 6. András és István

⁸⁸ KRUPPA: *Tradíció és propaganda*, 184–190.

nem tér vissza a fejedelemségbe.⁸⁹ A tárgyalások ekkor nem vezettek eredményre, pusztá ténye azonban arra utal, hogy a felek nem zárkoztak el teljesen a probléma tárgyalásos rendezésétől. A Szentszék viszont mindenképpen szerette volna nyélbe ütni az egyezséget, egyrészt az 1593-ben kitörő háború miatt, amelyben a fejedelemségnek nagy szerepet szánt, Erdély ugyanis részben tehermentesíthette a királyi Magyarország területén harcoló császári csapatokat, másrészt az erdélyi katolikus megújhódás, valamint a fentebb részletesen tárgyalt keleti, a pravoszláv területek felé irányuló misszió folytatása miatt. Ha a Báthory-rokonság kibékül, mindezen, még István király idejében megfogalmazott célkitűzések megvalósítására esély kínálkozik.

A kibékülés végül 1597-ben valósult meg Malaspina lengyelországi pápai nuncius közvetítésének köszönhetően. Erről egy 1597. január 7-én, tehát szinte napra pontosan két évvel a fentebb említett tárgyalások után a nuncius által kibocsátott hitlevél tanúskodik. Ennek tartalma a következő: jelen levelével kinyilvánítja, és felszólította Báthory András warmiai püspököt, hogy szüntessen be mindenféle ellenségeskedést Erdély fejedelmével szemben. A bíboros testvérével, Báthory Istvánnal együtt ígéretet tett arra, hogy sem személyében, sem vagyonában, sem közvetlenül, sem közvetve háborgatni többé nem fogják a fejedelmet. Viszonzásul a pápa oltalmába fogadja őket, és az egész világnak tudtára adja ártatlanságukat, és közbenjár annak érdekében, hogy ingóságait és birtokaikat visszakapják, és megbízottjaik szabadon járhassanak Erdélybe tárgyalni a fejedellel. Ugyanezen a napon András és István szintén hitlevelet bocsátott ki a fejedellel való kibékülésről.⁹⁰ A megegyezés körülményeit, illetve konkrét feltételeit, mert az bizonyos, hogy voltak ilyenek is, máig

⁸⁹ *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár* II. (1595–1613), (CVH 5.–Adattár 38), kiad. KRUPPA Tamás, Bp.–Róma–Szeged, 2009, 5–6.

⁹⁰ *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok* I. (1574–1599) (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 37.), kiad. KRUPPA Tamás, Szeged, 2004, 155–156, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az eredeti szövegben szerepelt még az erdélyi trón öröklésére vonatkozó rész, amely azonban a végleges változatba már nem került bele. Erdély és a Szent-

homály fedi. A vatikáni levéltárban Malaspina nuncius iratanyagában nem találtam további, erre vonatkozó adatokat. Annyi bizonyos, hogy Zsigmond két vasat tartott a tűzben, ugyanis még ebben a januári hónapban Prágába küldte követét, hogy lemondásáról tárgyaljon. A Carrillo által vezetett bonyolult, többfordulós tárgyalások egészen decemberig eltartottak, a végső megállapodást december 23-án öntötték végleges formába. Ebben az 1595. január végén ratifikált Habsburg–Báthory-szerződésben foglaltaknak megfelelően az erdélyi trón a Habsburgokra száll. Rudolf császár Miksa főherceget szemelte ki, hogy kormányzóként a fejedelemségbe menjen, amire végül soha nem került sor. Ez nyilvánvalóan sértette a Báthory-testvérek érdekét, akiket az imént említett szerződésben kizártak az örökösödésből. Az országgyűlési végzések pedig arról tanúskodnak, hogy dacára a hitlevélnek, a birtokaikat sem kapták vissza. Zsigmond csak arra volt hajlandó, hogy magyarországi birtokaiból adjon kárpótlást, és hogy a birtokok eltérő értékéből származó különbözetet abból az összegből fizessék ki, amellyel a lengyel király és Zamoyski kancellár már hét éve tartozott, és amelyet addig hiába követelt.⁹¹ Ez alig volt több a semminél, az egyezés tehát inkább annak volt köszönhető, hogy egyrészt Zsigmond belátta, hogy unokatestvéreit nem tudja elhallgattatni, András és István pedig azt, hogy aligha fogják tudni Zsigmondot elmozdítani a trónról, amihez sem a bel-, sem a külpolitikai támogatottságuk nem volt meg. A decemberi egyezésben szintén nem találunk a Báthory-testvérek kielégítésével kapcsolatban semmit, ami azt jelenti, hogy a fejedelem végül is nem tartotta be a hitlevélben ígérteket. Amikor tehát 1598 márciusában lemondott, a Báthory-testvérek is lépéskényszerbe kerültek. Ugyanebben a hónapban Erdélybe küldték követüket, Mathias Syllát, akin keresztül eljuttatott egy orációt az alábbi tartalommal: a fejedelem talán csodálkozik, hogy olyan hosszú hallgatás után jelentkezik. Ennek oka,

szék I., 156. Ez azt a feltételezésünket erősíti, hogy Zsigmond végül is nem gondolta komolyan a megállapodást.

⁹¹ HORN: *Báthory András*, 197.

hogy sokan rosszindulatúan magyarázzák lépéseit, és szándékosan, gyűlöletet szítva keltenek haragot irányában. Eddig hallgatott, mert úgy vélte, ez hasznosabb a levélírásnál vagy a követségeknél, amiket szintén félremagyaráztak volna. De most híre kelt, hogy mivel erői elégtelenek a török feltartóztatására, az egyházi rend felvételének ürügyén át akarja adni Miksa főhercegnek az országot. Nagy kárára válna, ha a saját és nem az ország érdekeit nézné; mert jó nem, csak rossz származik ebből a döntésből. A Báthory-család ősei már kétszáz évvel ezelőtt is vérüket hullatták, hogy Erdélyt maguknak és családjuknak örök időkre megtartsák. Ófelsége is az elmúlt években nagy erővel, fáradsággal és dicsőséggel növelte az országot és hírnevét.⁹² Nyilvánvaló, hogy mekkora veszély keletkezik abból, ha olyan idegenek kezébe adja az országot, akik nem tudnak összeférni a magyarokkal. Gondolja meg, hogy ha nem családjának adja át a kormányzást, abból micsoda zsarnokság lenne! A magyarokén túl a múlt számtalan példája, a cseheké, lengyeleké, sőt németeké bizonyítja ezt. Ófelsége a saját kárán tanulhatta meg, hogy Miksa főherceg, aki elfutott a mezőkeresztesi csatából,⁹³ alkalmatlan erre a feladatra. Sokak fejében megfordult, hogy döntése felingerelheti az ellenséget. De miért is adnák át Erdélyt akármelyik főhercegnek, amikor az ő örökségük nagyobb, mint Erdély, és az sem valószínű, hogy Miksa békés és biztonságos birtokait egy olyan bizonytalan és nyugtalan országra cserélné, mint amilyen Erdély.

Nem valószínű, hogy a hadimesterség gyakorlására vagy Erdély iránti szeretetből idejönne, az előbbit Magyarországon jobban tudná gyakorolni, az utóbbiban pedig nem tudná őfelségét túlszárnyalni. Hát akkor miért, ha nem Erdély kifosztásáért, amit nem gyűlöletből mond, hanem a mindennapos tapasztalat mutatja, hogy a német

⁹² Utalás a győztes havasalföldi hadjáratra (1595).

⁹³ A tizenöt éves háború legnagyobb nyílt mezei ütközete az egyesült császári-erdélyi és a török sereg között. Bár a Miksa főherceg vezette sereg ágyúit és felszerelését hátrahagyva elhagyta a csatamezőt, az oszmán sereg nem üldözötte, tehát a csatából egyébként elmenekülő szultán nem aratott egyértelmű győzelmet.

katonák idegen országokat, mint most Magyarországot a zsákmány iránti mohóságukban romlásba döntenek. A parasztokat szinte mezetenre vetkőztetik, pedig az ország védelmére jöttek. Ez történe Erdéllyel is.

Méltóságához illő egyházi birtokok nincsenek Németországban, vagy ha vannak is, foglaltak. Akik ezt javasolták neki, el akarják távolítani és nyomorúságba akarják dönteni. Láttuk, mi történt Izabella királynéval, akinek olyan hercegségeket adtak, hogy még a lovait sem tudta eltartani belőlük, ezért kénytelen volt elajándékozni őket. Maylád Istvánnak aranyhegyeket ígértek, végül még sírra is alig futotta, Bekesnek is mindent megígértek, aztán cserbenhagyták, végül István király fogadta be.⁹⁴ Éppen ezért arra kéri, hogy senki tanácsára ne hallgasson, hanem az elődeitől törvényesen örökölt országot helyesen kormányozva, annak érdekeit tartsa szem előtt.

Ha mégis úgy dönt, hogy enged az isteni elhívásnak, a bíboros olyan birtokokat tud adni neki, amelyeknél nem találna jobbat. Nem kérhet olyat tőle, amit ne tudna és akarna teljesíteni. A warmiai püspökség évente 40 ezret jövedelmez, jogilag teljesen szabad, senki nem tudná elvitatni. Ott van a czerwini apátság, a miechowi prépostság,⁹⁵ amelyek egyenként is bőségesen elegendőek lennének. Egyszóval ezek olyan gazdagok, hogy Lengyelországban a legelőkelőbb főurak se kívánhatnának különbet. Nem ítélkezik, hogy miért akarja saját birtokát, amelyet pedig az egész világ előtt bizonyított vitészségével nemcsak megőrzött, hanem még gyarapított is, idegenre cserélni. Azt sem fogja visszautasítani, ha Itáliában akarna birtokot venni, vagy Erdély jövedelmeiből akarna általa megszabott összegű évdíjat húzni; nem tud olyat követelni, amelyet a bíboros annak érdekében, hogy Erdélyt, amelyet őfelsége őseitől törvényesen megörökölt, és még kevéssel előtte is tovább gyarapított, maga és rokonai számára megtart-

⁹⁴ Majlád István a Portától az erdélyi vajdaságot akarta kieszközölni, de végül a Héttoronyban végezte. Bekes Gáspár 1575-ben tett kísérletet az erdélyi trón megszerzésére, de a kerelőszentpáli csatában vereséget szenvedett Báthory Istvántól.

⁹⁵ Ezekben a lengyelországi egyházi javadalmakban Báthory András ült.

sa. Ha nem az ő akarata lenne a lemondás, hanem azok meséje, akik az udvarokat fecsegésükkel megtöltik, csak hogy megjutalmazzák őket, akkor esedezik, bocsásson meg, és vesse ki a haragot a szívéből – bármiképpen keletkezett is az – iránta és a családja iránt. Ezzel végződik az oráció.

András azonban hasztalan próbálta Zsigmondot rávenni arra, hogy neki vagy testvérének adja át erdélyi trónját. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a fejedelem befolyásos tanácsadói, a katolikus kegyenc Jósika István, valamint kálvinista nagybátyja, Bocskai István az ellenkezőjét tanácsolták neki.

Azonban egy évvel később újra nagyot változott az erdélyi politikai helyzet. Ennek a háttere röviden annyi, hogy az 1597. december 23-án megkötött lemondási egyezmény végrehajtását illetően Zsigmond nem volt elégedett, részben joggal hihette magát becsapottnak, ezért Zamoyski kancellár titkos támogatásával, valamint nagybátyja, Bocskai és Náprági erdélyi püspök hívására néhány hónappal távozása után, 1598 augusztusában váratlanul hazatért. A fordulat mindenkét megdöbbenett, az erdélyi rendek azonban örültek, mivel a Habsburg-uralmat a legkevésbé sem óhajtották. A császári biztosoknak, akik az ország átvételére érkeztek, illetve hogy előkészítsék Miksa jövetelét, szégyenszemre haza kellett utazniuk. Zsigmond immáron második fejedelemsége azonban nem tartott sokáig: 1599 februárjában álruhában Erdélybe érkezett Báthory András, akit a meglepett erdélyi rendeknek utódjaként mutatott be. Nem ismeretes, hogy az alkut, mert nyilvánvaló, hogy Zsigmond és András előzetesen megállapodtak a hatalom átadásában, mikor, hol és milyen körülmények közt kötötték meg. Mivel az egykori fejedelem Lengyelországon keresztül érkezett, más útvonalat nem is nagyon választhatott, kézenfekvő, hogy ekkor állapodtak meg véglegesen.⁹⁶

Andrást március 29-én választották Erdély fejedelmévé, előtte egy nappal kötött szerződést Zsigmonddal, amelynek lényege, hogy helyet cserélnek, ugyanis az egyezmény szerint András átadja

⁹⁶ HORN: *Báthory András*, 202.

Zsigmondnak egyházi stallumait, közte a bíborosi rangját, kilép az egyházi rendből, és feleségül veszi Mária Krisztiernát, valamint elfoglalja az erdélyi trónt. Horn Ildikó szerint ez kényszer szülte megoldás volt, hisz Istvánnak volt már felesége, őrá tehát nem lehetett számítani Mária Krisztierna férjeként, más Báthory viszont nem jöhetett szóba.⁹⁷ Ennek azonban ellentmondanak a bíboros éppen Horn által idézett levelei, amelyekben egyházi javadalmaikat ajánlja fel unokaöccsének, amelyből nehezen következtethetünk másra, mint hogy a maga számára akarta a trónt, illetve a Horn által nem ismert, fentebb hosszán tárgyalt oráció, amely az említett három levél summázatának, pontosabban a bíboros által tett végleges és hivatalos ajánlatnak is tekinthető.

Az elgondolás logikus, ámde teljesen naiv volt, a politikában és a cselszövésben teljesen járatlan András részéről mindenképpen. Mentéségre legyen mondva, hogy az erdélyi katolicizmust féltő és a jövőjét a háborús viszonyok közepette is biztosítani kívánó Szentszék teljes támogatásáról biztosította. Végül is az 1595-ös egyezményt egy Báthory kötötte meg, az már részletkérdés volt, hogy a szövegben Zsigmond és nem András neve szerepelt. Ráadásul, mint ismeretes, Zsigmond nemcsak a trónról mondott le, hanem feleségétől, Mária Krisztiernától is el kívánt válni.⁹⁸ A szentszéki vizsgálat még tartott, a kivizsgálás aktái ránk maradtak, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a házasságot nem hálták el, a menyasszony érintetlen maradt, kánonjogi szempontból tehát egyszerű és gyors válásra lehetett számítani, ezt támogatta egyébként Carrillo atya és Visconti nuncius is, illetve, és ebben teljes egyetértés volt az említettek, valamint a prágai és lengyelországi nunciatura között, nincs igazán akadálya, hogy András mindkét értelemben elfoglalja Zsigmond helyét. Nem számoltak azonban a prágai udvar, nevezetesen a császár és tanácsosai

⁹⁷ Ifjabbik Istvánnak volt ugyan előző házasságából egy fia, a későbbi erdélyi fejedelem Báthory Gábor, őt azonban éppen apja és András nem akarta, nem világos, hogy miért, talán túlságosan fiatalnak tartották a trónra lépésre éppen egy ilyen háborús időszakban.

⁹⁸ A válásról ld. a 84. jegyzetet.

makacsságával: a fentebb vázolt bonyodalmak érthető módon teljesen bizalmatlanná tették a Báthoryakat és az erdélyieket amúgy is jókora adag gyanúval kezelő prágai udvart. Mária Krisztierna azonban kijelentette, hogy válása után nem óhajt többé férjhez menni, arra pedig semmilyen esély nem volt, hogy kerítenek egy újabb Habsburgmenyasszonyt. Zsigmond és András különalkuja igazából kizárólag a Báthoryak érdekeit, valamint az Andrást támogató Lengyelország és Zamoyski lengyel főkancellárt szolgálta.⁹⁹

A császári kormányzat azonban már döntött arról, hogy Báthoryt elmozdítják a trónról, a tárgyalások csak az időhúzást szolgálták. Ebben kezükre játszott András fent említett naivitása, aki például nem vette észre, az aggasztó jelek ellenére sem, hogy a háta mögött Mihály vajda és a császár ellene szövöttek, és csak a megfelelő időt várják a beavatkozásra. Mihály igazi bizantinus ravaszsággal altatta el a bíboros-fejedelem gyanúját, akinek hűséget ígért. A császár kezére játszott az is, hogy András nem igazán találta meg a megfelelő hangnemet a császárral. A fentebb mondottak fényében persze érthető, hogy ő abból indult ki, hogy éppen olyan szerződést fog tudni kieszközölni II. Rudolfal, mint amelyet Zsigmond kötött. Csakhogy Prágában abból indultak ki, hogy az erdélyi rendek felesküdték az 1595. évi Habsburg–Báthory-szerződésre, amely világosan leírta, hogy a trónt a Habsburgok öröklik: ebből a szempontból tehát az erdélyiek, amikor megválasztották Andrást, hűtlenségbe estek.¹⁰⁰ Más részről vi-

⁹⁹ Andrást és Istvánt a szejm honosította, tehát lengyel nemesnek (is) számítottak. Idekívánkozik még, hogy a tizenöt éves háborúban részt nem vevő Lengyelország a konfliktust kihasználva megpróbálta kiterjeszteni a befolyási övezetét az erdélyi fejedelemségre, valamint a havasalföldi vajdaságra. A moldvai vajdaságot illetően már 1595-ben hallgatólagos megegyezés született egy Porta és a lengyel király által közösen támogatott Jeremia vajda személyében, aki a Báthoryak által támogatott Ștefan Răzvan legyőzése és megölése után lépett trónra.

¹⁰⁰ Ld. a császár első válaszlevelét Andrásnak, amelyben az erdélyi rendek neki tett hűségesküjére figyelmeztet. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. (1597–1601), szerk., SZILÁGYI Sándor, Bp., 1878, 290–291.

szont igaz az is, hogy az említett szerződés nem tartalmazott semmi konkrétat arra nézve, ha Zsigmond lemondana, illetve elválna a feleségétől. Egy olyan helyzet állt tehát elő, amikor mindkét fél joggal mondhatta, hogy az igazság az ő oldalán áll. Mindenesetre a helyzetet tovább mérgecsítette a bíboros levele, amelyben eléggé nyersen a császár tudomására hozta, hogy az erdélyiek nem akarnak idegen, értsd Habsburg-urat maguknak, nekik megfelelnek a Báthoryak, akik már kormányozták ezt az országot.¹⁰¹ A császár rövid és kimért hangvételű válasza nem sok jót sejtetett.¹⁰²

Spinelli nuncius igyekezett menteni a menthetőt. Erről tanúskodik Cinzio Aldobrandini bíborosneposhoz intézett levele. Miután megkapta András bíboros pápához írt levelének másolatát, beszélt Rumpffal, mivel a császártól nem kapott audienciát. Május 10-én megérkezett a bíboros követe, egy hozzá, a császárhoz és Rumpffhoz intézett levelével. A bíboros a követet azért küldte, hogy a császár kedvező feltételek mellett ismerje el uralmát. Csodálkozott, hogy ugyanabban a hangnemben írt újra András, pedig a császár válaszát már ismerte. Nem érti, miért nem küldött igazi követséget; éppen ezért kereste fel haladéktalanul Rumpffot, hogy küldjék vissza a követet. Ezután jöhetne egy újabb teljhatalommal felruházott követség megfelelő feltételekkel. Írt egy feljegyzést a császárnak, és tárgyalt Rumpffal, amely szerint a császár hallgatásának oka, hogy a bíboros megegyezett a törökkel, hogy visszaadja Lippát és más várakat, megfizeti az elmaradt adót, békét köt az elmúlt évtizedekben szokásos feltételek alapján, végül hogy kéthónapos fegyverszünet lép életbe. Tanácstalan, mivel az egyik oldalról az érdek azt követeli, hogy a bíboros megegyezzen a császárral, a másik oldalról viszont ennek az ellenkezőjét, mivel a bíboros bitorolja az országot, és szövetkezett a törökkel, és az fenyegeti, hogy a pápa megfosztja a bíborosi

¹⁰¹ EOE IV, 291–292, hasonló hangvételű pápának írt levelét ld. *Erdély és a Szentszék* I, 186–187.

¹⁰² A választ uo. 293. A bíboros első levelét nem találtam. Ezt csak erősítették a bíboros túlzó követelései, amely az 1595-ös egyezmény újabb kiadásának minősíthető. Hosszas ismertetését ld. HORN: *Báthory András*, 225–226.

méltóságtól, püspökségétől és egyéb egyházi birtokaitól. Ha viszont szövetkezik a császárral, megszilárdíthatják Erdély helyzetét, sőt rokoni kapcsolatba is kerülhetnek. Ha pedig elvesztené az országot, legfeljebb visszamegy püspökségébe. Ugyanakkor a bíboros érdekeinek inkább a törökkel való szövetkezés felel meg, mivel innen csekély támogatásra számíthat. Ehhez járulnak még ellenérzései az Ausztriai Házzal szemben; ezt bizonyítják – az időhúzást szolgáló – levelei is, és a követ, akit ugyanolyan tárgyalási pontokkal küldött ide, mint azelőtt. Mentegetőzött a bíboros küldöttje előtt, hogy nem adhatta meg urának a fejedelem titulust, aki szerint az nem fog neheztelni emiatt.¹⁰³

A levélből tehát jól látszik a szentszéki diplomácia nagy dilemmája; ráadásul rögtön trónra lépte után András deklarálta nemcsak hűségét Róma iránt, valamint készségét a harc folytatására, hanem április 8-i rendeletében először intézkedett a jezsuita rend gyulafehérvári kollégiumának visszaadásáról, valamint szabad mozgásukról a fejedelemségben, június 22-én pedig rendelkezett a csíksomlyói ferences kolostor rendtagjainak szabad ígihirdetéséről, szabad mozgásáról és alamizsnagyűjtéséről.¹⁰⁴ Ám, és ez olvasható Spinelli nuncius levelében is, ugyanakkor felvette a Portával is a kapcsolatot.¹⁰⁵ A tárgyalások eredményeként a fejedelemség történetének egyik legjobb szerződését sikerült kieszközölnie.¹⁰⁶ A Portával való kapcsolatok normalizálása az elhúzódó háború miatt kulcsfontosságú volt, ugyanakkor, mint láttuk, egyúttal deklarálta elkötelezettségét a törökellenes háború folytatása mellett. Ezt a két dolgot nehezen lehetett összeegyeztetni: nem lehetett egyszerre török vazallus és a szent liga törökellenes szövetségese. Lépései csak úgy magyarázhatóak, ha azt feltételezzük, hogy András bíboros Erdélyt ki akarta kormányozni a háborúból, hogy azáltal semleges, magát egyik fél felé sem

¹⁰³ *Erdély és a Szentszék* I., 190–193.

¹⁰⁴ *Erdély és a Szentszék* I., 185, *Erdély és a Szentszék* II, 62.

¹⁰⁵ *Erdély és a Szentszék* I., 155–156, 168–169, 181–183.

¹⁰⁶ A tárgyalásokról ld. HORN: *Báthory András*, 217–219. A szerződéslevelet ld. KÁRMÁN Gábor: *Báthory András ahdnáméja*, *Fons* 4 (2007), 339–348.

egyértelműen elkötelező hatalomként határozza meg magát. Ehhez a szerződéslevél kiállításával a Porta partnerül kínálkozott. Láttuk azt is, hogy fenntartásai ellenére a Szentszék is támogatta, mert egyrészt látta, másrészt remélte, hogy a katolikus hit érdekében határozott lépéseket fog tenni. Ez pedig, fogalmazhatunk így, még a török elleni háborúnál is fontosabb volt Róma számára. A keleti misszió gondolatát, a pravoszlávok visszatérítését Róma kebelébe egy katolikus, ráadásul a bíbort viselő fejedelem mindenkinél hatékonyabban képviselhette. 1596-ban létrejött az unió, amely először a lengyel királyság területén alapította meg az unitus vagy görögkatolikus egyházat. Ennek az óriási, máig érvényes eredménynek a továbbfejlesztését ígérte András erdélyi fejedelemsége. Lengyelországi kapcsolatai, elsősorban Zamoyski kancellárral ápolt jó viszonya ennek kellő diplomáciai támasztékot adott, amire igen nagy szüksége is volt a bíborosnak, mivel az uralma stabilizációja szempontjából kulcsfontosságú másik nagyhatalmi garanciát, mint fentebb láttuk, nem sikerült kieszközölnie.

A bíboros-fejedelem lépéseinek másik mozgatórugója az lehetett, hogy arra számított, nemsokára meglesz a béke: a hivatalos háború ekkor már 6 éve húzódott, igazán látványos eredmények nélkül, ám sok pénzbe és véráldozatba került. Ezt láthatták be a prágai udvarban, ahol éppen ebben az évben béketapogatódzásba kezdtek, ami nyilvánvalóan nem maradhatott rejtve András előtt sem. Ha sikerülnek diplomáciai manőverei, vagyis hogy mindkét nagyhatalom felé deklarálja szövetségi/vazallusi elkötelezettségét, ami által kivonja magát a háborús cselekményekből, esély kínálkozik arra, hogy mire akármelyik oldalon számon kérhetnék nem egyértelmű elkötelezettségét, addigra meglesz a béke, és minden visszazökken az 1593 előtti kerékvágásába. Ez hiú reménynek bizonyult.

Rudolf császárral tehát elhúzódtak a tárgyalások, miközben titokban Mihály vajda előkészült a támadásra. Jóllehet a bíborost figyelmeztették a közlő fenyegető veszélyre, például a vajdai kancellária egyik magyar tagja, András mégis hitt a vajda ámító szavainak. A közlő veszélyt érzékelték Rómában, ennek köszönhető, hogy a bíborost és az egész erdélyi problémát jól ismerő lengyelországi nun-

ciust, Germanico Malaspinát különleges megbízással a fejedelemségbe küldték, hogy megpróbálja összebékíteni a feleket: nem lehet azt mondani, hogy a nuncius nem tett meg mindent.¹⁰⁷ Az ellentéteket azonban nem lehetett áthidalni: a császár gyakorlatilag nem volt hajlandó elkötelezni magát egy újabb szerződéssel, ahogyan a bíboros szerette volna, amint azt fentebb is láttuk, hanem azt követelte, hogy András és az erdélyi rendek tegyék egyértelművé, hogy elszakadnak a Portától, és felhagynak a lengyelekkel való tárgyalásokkal is, cserébe viszont nem ígért semmit, ami természetesen nem elégítette ki az erdélyieket.¹⁰⁸ A nuncius még közvetlenül a csata előtt, szinte a csatamezőn is megpróbált a szembenállókra, persze elsősorban Mihály vajdára hatni, akinek átment a táborába, megpróbálván a vajdát meggyőzni, hogy András fejedelemségét a császár beleegyezésével bírja. Miközben az erre vonatkozó okmányokat át akarta adni, Mihály megindította csapatait az erdélyi hadsereg ellen.¹⁰⁹ A sellenberki csatát András elvesztette,¹¹⁰ ahonnan menekültében a Csíki-havasokban megölték a menekülő fejedelmet, fejét pedig elvitték a győztes Mihály vajdának.¹¹¹

Mihály vajda és Giorgio Basta

Az 1599-re következő hat esztendő Erdély történetének egyik legvéresebb és legszomorúbb időszaka: egymást követték a fejedelmek és fejedelemjelöltek, az országot magyar és külföldi csapatok többszörösen kifosztották, elüldözve és legyilkolászva a békés lakosságot.

¹⁰⁷ Megbízásáról ld. AMBRÓ Béla: *Malaspina pápai nuncius Erdélyben 1599*, Katholikus Szemle I. (1887), 253–290.

¹⁰⁸ AMBRÓ: *Malaspina nuncius Erdélyben*, 280–283.

¹⁰⁹ AMBRÓ: *Malaspina nuncius Erdélyben*, 280–283, 286.

¹¹⁰ A csata részletes leírását ld. SZAMOSKÖZY István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*, kiad. SINKOVICS István, Bp., 1981, 258–285.

¹¹¹ HORN: *Báthory András*, 230–236. Mihály vajda tevékenységéről ld. *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601*, kiad. SZÁDECZKY Lajos, Temesvár, 1893.

A térítés munkája értelemszerűen rendkívül megnehezült, sőt szinte teljesen le is állt. A jezsuita rend, amiként az ország lakói, igyekeztek minél védettebb helyen meghúzni magukat és kivárni a jobb időket. A jezsuiták erdélyi központjaikba, Gyulafehérvárra és Kolozsvárra menekültek, ahol a Farkas utcában templomuk és kollégiumuk, rendház, iskola volt. Ugyanakkor azonban nem kerültek és nem is kerülhették el a politikai szerepvállalást: a terület katonai kormányzója a híres/hírhedt Giorgio Basta volt, aki a rendtagokat fel kívánta használni a tartomány pacifikálásához.

Erre rögtön az 1601-es év alkalmat adott: Báthory Zsigmond ugyanis, aki, mint fentebb láttuk, 1599 elején átadta az uralmat unokatestvérének, Báthory Andrásnak, ennek halála után újra felbukkant. Mivel a császárt többször is rászedte, nem bíztak többé benne, ami értelemszerűen azt jelentette, hogy az 1597-es szerződés alól, amit a fejedelem rúgott fel, a prágai udvar is felmentettnek érezte magát. Csakhogy Zsigmondnak befolyásos támogatói adódtak: ezek közül első helyen kell említenünk VIII. Kelemen pápát, aki bár tisztában volt a fejedelem ingatag, könnyen befolyásolható jellemével, mondhatni megbízhatatlanságával, mégsem feledtethette a katolikus hit érdekében tett elévülhetetlen érdemeit. Másrészt a káoszba hulló fejedelemség számára még mindig Báthoryt tekintették a legjobb jelöltnek. Róma félreérthetetlenül a császár tudtára adta, hogy szerinte igen rossz ötlet Habsburg Miksát Erdélybe küldeni, tekintve, hogy személye a gyűlölt idegen (német) uralmat testesíti meg, aki ellen a rendek már addig is több jelöltet támogattak. Báthory személye, bármennyire is hihetetlennek tűnik, éppen ebből az okból a Porta számára is elfogadható volt. Isztambult nem érdekelték a vallási kérdések, számára az volt a fontos, hogy a mindenkorai fejedelem Habsburg-ellenes politikát folytasson – amire 1601-ben már Zsigmond is hajlandó volt –, másrészt deklarálja a szultán iránti lojalitását, amelynek az egyértelmű jele az adófizetés volt. Tehát, bármennyire is paradoxnak tűnik, Báthory Zsigmond személyében a szultán és a pápa között nem volt nézetkülönbség: annál inkább ellenezte ezt Rudolf császár és a prágai udvar.

A harmadik fő támogató a lengyel királyság volt, pontosabban annak nagyhatalmú főkancellárja, Jan Zamoyski, aki már Báthory Andrást is segítette. Báthory ezzel a diplomáciai és ez utóbbi esetben talán anyagi támogatással a háta mögött 1601-ben újra megjelent a fejedelemségben: Basta és Mihály vajda csapatai azonban 1601. augusztus 3-án Goroszlónál Sellenberk után egy újabb véres csatában, ahol megint erdélyiek tömegei estek el, legyőzte az egykori fejedelmet. A csata után a zsákmányra vágyó katonák megjelentek a védtelenül maradt Gyulafehérváron, ahol a kollégium rektora, Vásárhelyi Gergely és rendtársai igen nehéz pillanatokat éltek át. Egy darabig az is kétséges volt, hogy életben maradnak-e. Végül Basta segítségükre sietett és engedélyt adott, hogy eltávozhassanak: a fejedelmi fővárost és a kollégiumot azonban a katonái feldúlták és kifosztották.¹¹² Ezután tárgyalások kezdődtek Basta, aki a prágai udvart képviselte, és a fejedelem küldöttei között. A tárgyalásokat ez utóbbi oldaláról Antonio Marietti jezsuita képviselte, aki 1601-ben került a fejedelemségbe, Kolozsvárra, majd onnan a fejedelem környezetébe, annak gyóntatójaként. Carrillo ugyanis közben elhagyta a fejedelemséget és Magyarországra, majd Grácba távozott. Jezuista forrásokból tudjuk, hogy erre a tisztségre több jelölt neve is felmerült, köztük a Bocskai István rokonságába tartozó Sulyok Ferencé is, de végül az olasz jezsuita mellett döntött a rendfőnök. Marietti tehát, mint egykor Possevino, majd Carrillo, Báthory képviseletében járt el. Tulajdonképpen egyetlen feladata volt: egy újabb szerződés nyélbeütése a császárral. Marietti ezt a feladatot végrehajtotta, aminek eredményeként a fejedelem Oppeln és Ratibor helyett, amelyek, mint láttuk, állapotuk miatt nem feleltek meg, végül a lobkovici uradalmat kapta meg.

Az Erdélyben, illetőleg Kolozsváron tartózkodó többi jezsuita Basta generális védőszárnyai alá húzódva megpróbálta azt a munkát

¹¹² *Jezuista Okmánytár, I/1–2, Magyarországot érintő iratok*, (Adattár 34), sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László, Szeged 1995, I/1, 50, 51, 56-61, 63, 71, 127, 128, 155, 156.

folytatni, amelyet még Báthory István, illetőleg Báthory Zsigmond alatt elkezdtek, és amelynek a háborús viszonyok finoman szólva nem kedveztek. Ennek egyik bizonyítéka Bastának az 1602-ben a gyulafehérvári mellett a kolozsvári kollégium számára kelt adománylevele volt. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a tábornok fegyveres támogatást is jelentő oltalmában a szerzet egyes lépéseire a háborús viszonyok is rányomták a bélyegüket. Ezt mutatja az a három tervezet, amely valamikor 1602 végén született, és tárgya az erdélyi fejedelemség rekatolizációja volt. E három emlékirat lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: Basta mellé a pápa adjon papokat (tehát nem rendtagokról van szó). A katolikus hit érdekében harcoló katonák kapjanak egyszeri teljes bűnbocsánatot. Külön pápai bréve lenne szükséges, amely kifejezné háláját, és részletezné a további teendőket a császár, Basta, valamint az erdélyi nemesség számára, egy másik pedig a magyarországi püspökök, valamint Erdély választott püspöke számára.¹¹³

A másik emlékirat a teendőket bővebben taglalja. Eszerint mivel Erdély a császár fennhatósága alá került, megteremtődött az alkalom a katolicizmus helyreállítására. Ennek egyik első lépése az lenne, hogy Náprági Demetert megerősítik a püspöki szék birtokában. A tartományt átjáró négy eretnecség közül három híveit el kell távolítani (a lutheránusokat ugyanis kivették), és mindenütt lehetővé kell tenni a katolikus hit gyakorlását, amelyhez elengedhetetlen a templomok és kolostorok visszaszolgáltatása. A várost irányító tanácsok tagságának legalább a fele katolikus legyen, és a bírók is legalább minden második évben legyenek katolikusok. A papképzés előmozdítására újra folyósítani kell a kolozsvári pápai szeminárium számára az évi ezer forintot. A templomok feldíszítéséhez oltárok és egyéb templomi felszerelések szükségesek. A háború miatt késve érkezett kérés ellenére

¹¹³ Aldobrandini bíboros valóban küldött két levelet az ügyben Rudolf császárnak a brévek mellé, amelyekből az egyik Erdély katolizálására biztatja, a másik pedig Náprági Demeter megerősítését javasolja erdélyi püspökként. A brévek nem maradtak ránk, ezek tartalmáról is csak Aldobrandini leveleiből értesülünk. *Jezsuita Okmánytár* I/1, 152.

a jubileumi év alkalmából búcsút kell engedélyezni Magyarországon és Erdélyben.

A harmadik irat tíz pontba sorolva az alábbi teendőket tartja szükségesnek: vissza kell állítani a püspökséget javaival együtt, Gyulafehérvárra vissza kell helyezni a katolikus papokat. A városok élére katolikus császári megbízottat kell állítani. Kolozsváron, amely, mint ismeretes, ekkor antitrinitárius többségű város volt, a tanácsbeliek felét a katolikus közül választják ki. A hivatalokat a katolikusoknak adják. A kolozsvári szemináriumnak újra biztosítani kell az ezer dukátos támogatást. Mint fentebb utaltam rá, ez az erdélyi fejedelemmel közösen alapított pápai szeminárium volt. A kórházak felügyeletét a katolikusokra kell bízni. A városokban a kolostorok és a templomok visszavételével el kell érni, hogy legalább egy katolikus templom legyen. Az iskolamesterek katolikusok legyenek, a szászok két központjának egyikében, Nagyszébenben vagy Brassóban katolikus kollégiumot kell létrehozni. A 10. pontban a székelyföldi esperesség élére kinevezett Gálffy Pálról emlékeznek meg, akit rossz életű székely papok elűztek. Őt vissza kell állítani a helyére.

A fenti három emlékirat rövid áttekintése is meggyőz arról, hogy a javaslatok egy része irreális volt, illetve hogy csak erőszak útján lett volna kivitelezhető. Az Erdélyi Fejedelemség három legnagyobb felekezete protestáns volt, ami a Székelyföldön alakult csak másképpen. A lelkek visszatérítéséhez a római anyaszentegyház kebelébe mindenképpen hosszabb idő, és ami a legfőbb, békés építőmunka lett volna szükséges. Sajnos ekkor egyik sem állt a rendelkezésre. Ráadásul Petrus Maiorius, aki 1596–1604 között a kolozsvári kollégium rektora és tartományfőnök-helyettes volt, egy, a rendtársai által is súlyos kritikával illetett hibát követett el. Egyrészt kihirdette az Indexet a városban, másrészt a menekültek tömegei miatt amúgy is igen felduzzadt létszámú város kérése ellenére nem adott a Farkas utcai kollégiumban felhalmozott gabonakészletekből. Amikor ennek elterjedt a híre, ráadásul a nélkülöző és az átélt háborús viszontagságok miatt amúgy is feszült lelkiállapotú tömeget kálvinista és antitrinitárius prédikátorok kezdték el hergelni,

az emberek pedig rátámadtak a kollégiumra. A mondhatni őrjöngő tömeg lerombolta a kollégium épületét, és hogy az ott lévő jezsuita atyák közül csak egy halt meg, az annak köszönhető, hogy az eseményektől és persze a várható következményektől megrettenő jóérzésű kolozsváriak kimenekítették a többi rendtagot.¹¹⁴ Ezután a jezsuitáknak el kellett hagyniuk a várost. A politikai helyzet azonban Székely Mózes halálával megváltozott, halála után újra a császári fegyverek és Giorgio Basta maradt a helyzet ura. A generális visszavitte a rendet a városba és házról házra járva összeíratta és visszaadatta az eltulajdonított javakat, amelyekbe például a lerombolt épület ablakkereteit is bele kell értenünk.¹¹⁵ Maiorius leköszönt, helyébe Giovanni Argenti lépett rektorként és tartományfőnök-helyettesként. Az új előjáró próbált változtatni az eddig követett politikán: még ha egy kicsit öndicséretnek is tűnik, és még ha mindez Basta fegyvereinek árnyékában történt is, ám Argenti személyiségének fényében bátran mondható, hogy állításai valós alapokon nyugodtak, amikor arról számolt be, hogy a rend sokat segít a városnak, különösen a katonai kormányzat túlkapásait próbálja enyhíteni. Nem mulasztja el hangsúlyozni azt sem, hogy újra elkezdődött az iskolai oktatás: büszkén számol be, hogy kolozsvári iskolájuk három osztályában már 260 diákjuk van. A rend erdélyi viszontagságos történetének azonban nemsokára egy újabb fordulója következett. Még abban az évben, amikor Argenti a fentebb idézett eredményekről számolt be, kitört a Bocskai-féle felkelés. A szorítás enyhülését érző Kolozsvár újra más hangnemet kezdett megütni. Nem sok mindenben reménykedhettek a jezsuiták: a katolikus urak maréknyi csoportjában, a kolozsvári városatyákban, illetve Bocskai, az új fejedelem jóindulatában. Minden arra utalt, hogy egy újabb kiűzetéssel kell számol-

¹¹⁴ *Giovanni Argenti jelentései a magyar ügyekről 1603–1623* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7.), kiad., VERESS Endre, Szeged 1983, 95–106; *Jezsuita Okmánytár I/1*, 230–257, *Szamosközi István történeti maradványai* III (1603) (Magyar Történelmi Emlékek II/29), kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1877, 96–108, illetve részletek magyarul SZAMOSKÖZY, 377–382.

¹¹⁵ *Argenti jelentései*, 162–199.

niuk. Meglepő módon azonban a kezdeményezés nem a kolozsváriaktól, akikkel a rendnek, mint fentebb láttuk, meglehetősen bonyolult volt a kapcsolata, hanem magától Bocskaitól érkezett. Az új fejedelem két ízben is megpróbálta az erdélyi rendekkel megszavaztatni a jezsuiták kiűzését, ők azonban erre nem voltak hajlandók. Óvatosságuk érthető, hiszen a tizenöt éves háború alatt olyan sok fordulat történt, amelynek során mindig az erdélyiek vesztek, hogy ez alkalommal, annyi sikertelen Habsburg-ellenes fejedelem kudarcra után többé nem akartak kockáztatni. A leginkább érintett kolozsvári városi tanács viszont ekkor sem a rend kiűzését, hanem az eredetileg a város tulajdonában lévő ingatlanokat követelte vissza.¹¹⁶ Ebben egyébként hasonló módon jártak el, mint a Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke, amelynek a jezsuita rendet érintő cikkelye nem szólt a rend kitiltásáról, hanem csak birtokaik elvételéről – az anyagi alapok elvétele ugyanakkor a rend működésének ellehetetlenülésével járt. Tehát pro forma megtartották az első cikkelyben lefektetett, a katolikusokra is vonatkozó vallásszabadságot, a valóságban azonban, mivel a magyarországi katolicizmus továbbélésének egyik legfőbb garanciája éppen a rend volt, mindenki számára világos volt, hogy a cikkely, ha végrehajtják, halálos csapást mér a katolicizmusra. Erdélyben, mint láttuk, erre egyelőre nem került sor: sőt a Kolozsvár határán található Kolozsmonostort a kezükben hagyták, maradt tehát némi terük, még ha a Farkas utcai kollégium nem is épült fel többé, a kiűzésükről nem rendelkeztek, tehát a lehetőség nyitva állt az előtt, hogy a nem túl nagy létszámú katolikus közösség jóvoltából, ha szerényen is, de folytathassák működésüket, főleg a világiak támogatására hagyatkozva, illetve a nép közt missziózva. Ezekkel a reményekkel a háta mögött próbálta Argenti 1605-ben a medgyesi országgyűlésen az ellenük elhangzott vádakra válaszolva azokat cáfolva megakadályozni, hogy engedve a fejedelmi hatalom nyomásának,

¹¹⁶ JAKAB Elek: *Kolozsvár története* II. (1540–1690), Bp., 1888, 443–444. Érdekesként jegyzem meg, hogy a határozat kapcsán a város a közösségi öntudat megnyilvánulásaként a saját bevett vallására (*contra receptam religionem civitatis*) hivatkozik, amely értelemszerűen, a többi kizárásával, csakis a szentháromságtagadó lehetett. Uo. 444.

törvénybe iktassák újabb kiűzésüket.¹¹⁷ Ez sikerrel járt, de Bocskai viszonylag korai halálát követően, a bécsi, valamint a törökkel megkötött zsitvatoroki béke után, amint tehát rendeződni látszottak a politikai viszonyok, végül 1607-ben mégis csak sor került a kitiltásukra. A jezsuita rend 1607 utáni erdélyi története már más lapra tartozik.

¹¹⁷ Erről részletesen ld. KRUPPA Tamás: *Giovanni Argenti jezsuita az erdélyi ügyekről. A Defensio Societatis Jesu és az 1605. évi medgyesi országgyűlés*, Magyarország és a Római Szentszék II. vatikáni magyar kutatások a 21. században, (CVH I/15), szerk. FEDELES Tamás, SZOVÁK Kornél, TUSOR Péter, Bp.–Róma, 2017, 187–200.

